

*Slovenský
národopis*

4

34/1986

Na obálke: 1. strana: Jozef Kostka, Šťastie. Kresba tušom 1944
2. strana: Ján Želibský, Žena s deťmi. Perokresba 1939
Repro H. Bakaljarová

HLAVNÁ REDAKTORKA
Božena Filová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA
Ján Botík, Soňa Burlasová, Václav Frolec, Viera Gašparíková, Emília Horváthová, Soňa Kovačevičová, Igor Krištek, Milan Leščák, Ján Michálek, Ján Mjartan, Štefan Mruškovič, Viera Nosáľová, Antonín Robek, Viera Urbancová

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ŠTÚDIE

Salner, Peter: Štruktúra a formy vidieckej rodiny na Slovensku. Súčasný stav a perspektívy	517
Slavkovský, Peter: Socialistické združstevňovanie poľnohospodárstva a jeho vplyv na formovanie vidieckej rodiny	543
Ratica, Dušan: Socializácia jednotlivca v súčasnom dedinskom spoločenstve	553
Drábiková, Ema: Súčasná pracovná kooperácia rodiny pri podielovom obrábaní viníc	563
Sigmundová, Marta — Falťanová, Luba — Bury, František: Kultúrna integrácia a sociálno-psychologický rozvoj mladej rodiny	577
Piscová-Uhlárová, Magdaléna: Vplyv pôvodnej lokality na súčasnú mestskú rodinu v Československu	598
Marušiaková, Jelena: Rodinný život valašských Cigánov na Slovensku a jeho vývinové tendencie	609

ROZHLADY

Božena Filová jubiluje (Ján Michálek)	635
Činnosť SNS pri SAV v roku 1984 a 1985 (Zuzana Beňušková)	638
Seminár MKKKB o problematike tradičných technických stavieb vo vidieckom prostredí (Juraj Podoba)	641
Seminár „Ideovo-umelecké aspekty realizácie rozprávok v slovenskom hracom filme“ (Hana Hložková)	642
Aktuálne úlohy folkloristov v oblasti slavistiky (V. J. Gusev — Viera Gašparíková)	644

Bratia Grimmovci a folklór slovenských národov (Viera Gašparíková)	645
--	-----

RECENZIE A REFERÁTY

Etnografija detstva (Dušan Ratica)	647
M. Harris, Cultural Materialism (Václav Frolec — Eva Matysková)	648
U. Wesel, Mit o matrijarhatu (Eduard Krekovič)	650
E. Füzes, A gabona tárolása a magyar parasztgazdaságokban (Magdaléna Paríková)	653
R. Reinfuss, Ludowe kowalstwo artystyczne w Polsce (Jarmila Paličková — Pátková)	654
T. Baloghová-Horváthová: Ungarischer volkstümlicher Schmuck (Jarmila Paličková — Pátková)	656
J. Kolbuszewski, Wiersze z cmentarza (Emília Horváthová)	657
Russkaja narodnaja poezija (Soňa Burlasová)	659
Skazki i pesni roždennyje v doroge (Emília Horváthová)	661
D. Simonides: Bery to nie tylko gruzski (Viera Gašparíková)	663
N. Humburg, Der Rattenfänger von Hameln (Viera Gašparíková)	665
Slovianske literaturoznavstvo i folklorystyka (Mikuláš Mušínska)	666
Acta scansenologica (Adam Bartosz)	667
Die Braut (Peter Salner)	668

OBSAH 34. ROČNÍKA

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Салнер, Петер: Структура и виды деревенской семьи в Словакии	517
Славковски, Петер: Социалистичес-	

кое кооперирование сельского хозяйства и его влияние на формирование деревенской семьи	543
Ратица, Душан: Социализация индивидуума в деревенском обществе	553
Драбикова, Эма: Современное сотрудничество семьи при паевой обработке виноградника	563
Сигмундова, Марта — Фалтянова, Люба — Бурь, Франтишек: Культурная интеграция и социально-психическое развитие молодой семьи	577
Писцова-Угларова, Магдалена: Влияние первоначального местоположения на современную городскую семью в Чехословакии	598
Марушиакова, Елена: Семейная жизнь влашских цыган в Словакии и тенденции ее развития	609

ОБЗОРЫ

Юбилей члена корреспондента САН Божены Филовой (Ян Михалец)	635
Деятельность Словацкого этнографического общества при САН в 1984 и 1985 г. (Зузана Венюшкова)	638
Семинар МКККБ по проблематике технических построек в деревенской среде (Юрай Подоба)	641
Семинар Идеино-художественные аспекты реализации сказки в словацком кинофильме (Гана Глошкова)	642
Актуальные задачи фольклористов в области славистики (В. Е. Гусев — Вера Гашпарикова)	644
Братья Гримм и фольклор славянских народов (Вера Гашпарикова)	645

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ

СОДЕРЖАНИЕ ЖУРНАЛА ЗА 34-Й ГОД ИЗДАНИЯ

INHALT

STUDIEN

Salner, Peter: Die Struktur und die Formen ländlichen Familie in der Slowakei	517
Slavkovský, Peter: Die sozialistische Kollektivierung der Landwirtschaft und ihr Einfluss auf die Formung der ländlichen Familie	543
Ratica, Dušan: Die Sozialisierung des	

Individuums in der derzeitigen Dorfgemeinschaft	553
Drábková, Ema: Die gegenwärtige Kooperation der Familie bei der Bebauung der Weingärten im Anteillohn	563
Sigmundová, Marta — Falfánová, Luba — Bury, František: Die kulturelle Integration und die sozial-psychologische Entfaltung der jungen Familie	577
Pisцовá-Uhlárová, Magdaléna: Der Einfluss der Ursprungslokalität auf die derzeitige städtische Familie in der Tschechoslowakei	598
Marušiaková, Jelena: Das Familienleben der walachischen Zigeuner in der Slowakei und ihre Entwicklungstendenzen	609

RUNDSCHAU

Božena Filová jubiliert (Ján Michálek)	635
Die Tätigkeit der Slowakischen ethnographischen Gesellschaft bei der slowakischen Akademie der Wissenschaften im Jahre 1984 und 1985 (Zuzana Benňušková)	638
Seminar IKKKB zur Problematik der traditionellen technischen Gebäude in der ländlichen Umgebung (Juraj Podoba)	641
Seminar Ideel-künstlerische Aspekte zur Realisierung von Märchen im slowakischen Spielfilm (Hana Hlôšková)	642
Die aktuelle Aufgaben der Folkloristen in der Slawistik (V. J. Gusev — Viera Gašpariková)	644
Die Gebrüder Grimm und Folklore der slawischen Völker	645

BÜCHERBESPRECHUNGEN UND REFERATE

INHALT DES 34. JAHRGANGES

CONTENTS

ARTICLES

Salner, Peter: The structure and forms of rural family in Slovakia	517
Slavkovský, Peter: Socialist col-	

lectivization of agriculture and its effect on forming the rural family	543
Ratica, Dušan: Socialization of an individual within the village community	553
Drábiková, Ema: The present-day working cooperation of the family at the cultivation of vineyards	563
Sigmundová, Marta — Faltánová, Luba — Bury, František: Cultural integration and the socio-psychological development of the young family	577
Piscová-Uhlárová, Magdaléna: Effect of the original locality on the contemporary urban family in Czechoslovakia	598
Marušíaková, Jelena: The family life of Valachian gypsies in Slovakia and its trends of development	609

COMMENTARY

On the Anniversary of Božena Filová — the corresponding member of the Slo-
--

vak Academy of Sciences (Ján Michálek)	635
The activity of the Slovak Ethnographic Society at SASc in 1984 and 1985 (Zuzana Beňušková)	638
Seminar of IKKKB on the problems of the traditional technical buildings in the rural environment (Juraj Podoba)	641
Seminar of ideal and artistic aspects of presenting the fairy-tales in the Slovak film (Hana Hlôšková)	642
Topical tasks of folklorists in the field of slavistics (V. J. Gusev — Viera Gašparíková)	644
Brothers Grimm and the folklore of the Slavic nations (Viera Gašparíková)	645

BOOKREVIEWS AND REPORTS

CONTENTS OF THE 34TH VOLUME

RODINNÝ ŽIVOT VALAŠSKÝCH CIGÁNOV NA SLOVENSKU A JEHO VÝVINOVÉ TENDENCIE

JELENA MARUŠIAKOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

„Rodina je najdôležitejšou mikrobunkou etnických procesov“,¹ je to „dôležitý mikrorámec pôsobenia obsiahleho globálu tradícií spôsobu života celej spoločnosti“. ² Etnos s jeho „jazykovým a kultúrne ‚bytovým‘ špecifikom existuje a reprodukuje sa v rodine“. ³ Preto sa v poslednom období pri výskume jednotlivých etnosov a etnických procesov podrobne analyzuje rodina, jej vývoj, materiálne podmienky, v ktorých sa nachádza, jej funkcie, vzťahy medzi jednotlivými rodinami, pohlaviami a generáciami. Ak predpokladáme, že pri výskume rodiny ako najmenšej spoločenskej bunky dospejeme k novým poznatkom o veľkých štruktúrach,⁴ potom i analýzou vnútorných súvislostí a vzťahov cigánskej rodiny dospievame k novému poznaniu o živote zvláštneho spoločenstva – cigánskej skupiny.

V predloženom príspevku nebudeme mať možnosť zaoberať sa celým rozsiahlym globálom problémov súvisiacich s rodinným životom nami sledovaného etnika. Povšimneme si iba niektoré jeho aspekty: postavenie muža a ženy, ich vzájomné vzťahy, formy rodiny, ako aj zmeny pod vplyvom etnických procesov v tejto oblasti. V prvej časti príspevku sa pokúsime opísať a charakterizovať rodinu valašských Cigánov na Slovensku v období kočovania a v čase krízy nomádizmu. V druhej časti sa zameria-

me na vývojové zmeny, pričom sa obmedzíme len na vybrané a nami pozorované premeny a nebudeme opisovať znovu celý životný cyklus. Vyhneme sa tým neprímeranému rozsahu štúdie.

Rodinný život sa v jednotlivých skupinách Cigánov značne odlišuje. V tejto práci sa budeme venovať jeho prejavom iba v dvoch príbuzných skupinách valašských Cigánov – Lovárov a Bougešťov. (Bougešti sú pravdepodobne odnož Lovárov.) Preto i pozorovania a závery, ku ktorým v predloženej práci dospievame, platia iba pre tieto dve skupiny.⁵

Výskum sme realizovali v Rimavskej Sobote (skupina Lovárov) a v Nitre (skupina Bougešťov) od roku 1980 do 1985. V oblasti vzťahových korelácií sa demonštrované, uznávané vzťahy u Cigánov oveľa viac líšia od skutočných, ako je to v iných spoločenstvách. Preto sme pri výskume použili metódu dlhodobého pozorovania, kombinovanú s retrospektívnymi detailnými otázkami. Pri opise rodinného života valašských Cigánov v období aktívneho nomádizmu (do prvej svetovej vojny) sa opierame výlučne o písomné pramene, keďže pamäť informátorov je mimoriadne krátka a nesiahá do tých čias.⁶ Vedomosti o ďalších obdobiach sme čerpali z autopsie informátorov, vzhľadom na absenciu štatistických údajov a záznamov v matrikách.⁷

V minulosti obidve skúmané skupiny viedli podobný spôsob života — nomádny (do roku 1958). Živili sa priekupníctvom koní, čo bolo sférou pracovnej-aktivity mužov, žobrotou, veštením a drobnými krádežami, čo bolo doménou žien. Na naše územie prišli v rôznych časových obdobiach z Valašska (dnešné Rumunsko), kde sa ich predkovia zdržiavali dlhšiu dobu. Odtiaľ sa rozsiedli v troch prúdoch — cez Moldavsko a Bukovinu do ZSSR a Poľska, cez Transylvániu a Maďarsko na územie Slovenska a cez Juhosláviu do Talianska.⁸ Predpokladáme, že pred rozdelením v skupinách Lovárov pretrvávali podobné črty spoločenského a rodinného života.⁹ V súčasnosti sa skúmané skupiny odlišujú najmä spôsobom bývania a mierou ich integrácie s makrosocietou.¹⁰ V sledovanej skupine Lovárov je otázka bývania vyriešená inštitucionálne — bývajú v štátnych poschodových domoch na sídlisku za mestom Rimavská Sobota, v tesnom susedstve s im cudzou skupinou usadlých maďarských Cigánov. Skupina Bougeštov obýva rodinné domy, ktoré si alebo sami postavili alebo ich dostali od štátu. Skupina Bougeštov býva v tesnom susedstve s okolitým necigánskym obyvateľstvom. Výber dvoch príbuzných skupín ale s odlišným spôsobom bývania bol vyvolaný snahou o dôkladnejšie sledovanie vonkajších vplyvov na podstatu korelácií v ich rodinnom živote. Pri výbere vzorky informátorov sme sa snažili obsiahnuť tri generácie vo veku od 10—12 do 60—70 rokov s cieľom názorne a jasne poukázať na priebeh zmien ich života v súčasnosti. Dolná veková hranica v porovnaní s majoritným obyvateľstvom je zdanlivo znížená. Ak sme volili za informátorov i takých mladých jednotlivcov, stalo sa tak preto, že 13—14 ročné dievčatá sú často už vydaté a majú teda status dospelých žien. Najmä táto veková skupina nám umožnila sledovať názory a vzťahy terajšej gene-

rácie. Sociálna príslušnosť informátorov sa v oboch skupinách neodlišuje. Muži sú z väčšej časti robotníci, ženy ostávajú v domácnosti. Značné rozdiely sú však vo vzdelaní — najstaršia generácia je negramotná, príp. muži majú základné predstavy o písaní a čítaní, stredná generácia — muži majú ukončených niekoľko tried, ženy sú najčastejšie negramotné alebo slabo gramotné, najmladšia generácia — chlapci aj dievčatá navštevujú školu, prípadne začínajú chodiť do odborného učilišťa.

1. Rodinný život valašských Cigánov v období aktívneho nomádizmu.¹¹

O formách cigánskej rodiny v pravlasti a po príchode do Európy nemáme nijaké konkrétne písomné správy. Podľa údajov v prameňoch môžeme iba predpokladať, že išlo o rozšírené veľkorodinné alebo rodové celky, ktoré sa pod tlakom okolností buď spájali, alebo zas rozdeľovali na menšie časti. Nasvedčujú tomu aj značné rozdiely v početnosti jednotlivých cigánskych skupín po príchode do európskych miest.¹² Neskorší autori nás upozorňujú na survivaly materinskej rodovej organizácie u Cigánov, resp. na matrilokálnosť usídlenia, autoritu cigánskej ženy, jej úlohu ako „šamanky“ a pod.¹³ Tomuto zdanlivo protirečiu údaje o menejcennom postavení cigánskej ženy, o reprezentatívnom vystupovaní cigánskych mužov, o preferencii detí mužského pohlavia a pod.¹⁴ Tento rozpor si vysvetľujeme nasledovne: jednotlivé cigánske skupiny sa v oblasti duchovnej a socionormatívnej kultúry značne odlišujú. K najčastejším rozporom v údajoch, ako aj k ich nespoľahlivosti dochádza generalizovaním poznatkov z jednej skupiny na všetkých Cigánov. Pritom nezanedbateľné sú i odlišnosti spôsobené dlhším časovým intervalom pri výskumoch jednej a tej istej skupiny, alebo jej časti.¹⁵ Tiež zmena miesta pobytu časti

skupiny môže viesť k značným zmenám v jej vnútornom živote.¹⁶ Zdanlivý rozpor v údajoch vzniká i v prípadoch, keď bádateľ zachytí jav v prechodnom štádiu jeho vývinu.

Pre uvedené zvláštnosti v rodinnom živote Cigánov pri sledovaní problémov, ktoré s ním súvisia, sa nebudeme môcť dostatočne opierať na ciganologické práce, v ktorých nie je uvedené o aké skupiny ide a kde nie sú v dostatočnej miere charakterizované. Konkrétnejšie, pre nás použiteľné údaje máme z obdobia pred sto až stopäťdesiatimi rokmi z Južného Uhorska, Transylvánie, Moldavska a Bukoviny.¹⁷

Tieto oblasti obývali okrem usadlých štyri kočovné „kmene“¹⁸ (po cigánsky *ňamipe*) Cigánov, s podobnou spoločenskou a rodinnou štruktúrou, rovnakými obyčajmi, zvykmi a normami života.¹⁹ Tieto „kmene“ sú pravdepodobne predchodcami dnešných valašských Cigánov,²⁰ teda aj nami skúmaných skupín. Každý *ňamipe* sa delil na niekoľko²¹ endogamných *gákhye* a *mahlye*.²² Hoci autori, z prác ktorých čerpáme informácie, nepoužívajú súčasnú terminológiu a pri vysvetľovaní uvedených názvov uvádzajú rôzne termíny, podľa opísaných reálií usudzujeme, že *gákhya* je rod a *mahlya* časť rodu, príbuzensko-hospodárska jednotka.²³ Na čele *ňamipe* je vojvoda (z tohoto názvu vzniklo dnešné *vajda*), jemu podriadení sú *mahlye saibiovia*, stojaci na čele príbuzenských skupín.²⁴ Avšak hoci na čele *ňamipe* a *mahlye* stoja muži, hlavou rodu — *gákhye* — je najstaršia a najmúdrejšia žena — *phuri dej*. Rody majú povedomie spolupatričnosti. Vyjadruje sa vzájomným oslovením — *gákhó* (bratranec). Najstaršie ženy, stojace na čele rodov, sa navzájom oslovujú sestry (*phen*). Opísané cigánske rody sú materinské, príbuzenské vzťahy sa vedú podľa ženskej línie, otcovská vetva sa uvádza iba v prípade, ak niektorý predok bol príbuzným vojvodu. Príbuzen-

stvo z matkinej strany sa nazýva sladkým — *gjule páralipe*, alebo *dejosáve*. Za členov rodu sa pokladajú nasledujúci príbuzní, aj to iba v materinskej línii:²⁵

muž — *Rom*, žena — *Romni*
otec — *dád*, *dade*, matka — *dejo*, *daj*
(mamička — *mama*, čuči, *dajdaj*)
starý otec — *papuš*, stará matka — *baba*,
phuri daj
prastarý otec — *papuškeskro dád*, prastará matka — *babakri dej*

deti — *čaj*, syn — *ráklo*, dcéra — *ráklji*,
čajori
vnuk — *unoká*, vnučka — *unoká čajori*
pravnučok — *unokeskro ráklo*, pravnučka —
unokeskro ráklji
brat deda — *phrál papušeskro*
otcov brat — *phráldedeskro*, *báči*
matkin brat — *phrál dajikri*, *gjuľbáči*
(sladký ujo)
sestra matky — *phen dajakri*, *gjule néni*,
seki
svokor — *sokro*, svokra — *sásuj*
bratia — *phralá*, sestry — *pheňa*
deti brata — *čaja phraleskro*, deti sestry —
čajá pheňakri, *bratúče*
zať — *dumneskro ráklo* (syn chrbáta),
súro
nevesta — *dumneskro rákli*, *sure*
švagor — *šógor*, *svásto*, švagriná — *suráte* (*tvár*).

O formách uzavieranie manželstva nemáme presné údaje, pramene potvrdzujú iba nevyhnutnosť súhlasu *phuri dej* pri vstupe do manželstva a vo výnimočných prípadoch zmiešaného manželstva (s členmi iného kmeňa) i od vojvodu. Po uzavretí manželstva muž sa musí pripojiť k rodu ženy. Naďalej sa pokladá za člena svojho materinského rodu, jeho príslušnosť k ženinmu rodu je iba dočasná, trvá iba dovtedy, kým nezanikne manželstvo — či už rozchodom, alebo úmrtím jedného z partnerov. Po ovdovení sa vdovec vracia k svojmu materinskému rodu. Akonáhle sa zno-

vu ožení, pripája sa k rodu svojej novej manželky. Muž môže byť členom viacerých rodov (i piatich-šiestich) — ako vdovec alebo rozvedený. Cigán sa nesmie priženiť dvakrát do toho istého rodu. Sestru alebo blízku príbuznú ženy si nesmie zobrať. Tento stav vystihuje cigánske porekadlo — *neve romni, neve gákhya* — nová žena, nový rod. Kým je muž ženatý, musí kočovať s rodom svojej ženy, nesmie sa od neho odlúčiť dokonca ani v prípade, keď vznikne nevyhnutnosť, aby sa rod jeho manželky vzdialil od svojho pôvodného kočovného územia a od kmeňa. Takto sa muž musí odpútať od svojich najbližších príbuzných, s ktorými sa mal predtým možnosť zísť v spoločných miestach na prezimovanie, kde sa v minulosti schádzal celý kmeň.

Deti patria do matkinho rodu. Nepokladajú sa za blízkych príbuzných otcovho rodu, môžu sa doň oženiť, za manželky si nesmú zobrať iba sestry svojho otca. O deti sa stará výlučne matka a jej rod. Po smrti matky ostávajú deti v jej rode, starostlivosť o ne preberajú jej najbližší príbuzní — najčastejšie ich stará matka. Po smrti matky alebo po rozchode manželov deti sa stávajú pre svojho otca cudzími *strejimánuš* a *gákho* (bratrancami). Za príbuzného začínajú pokladať otca až v prípade, keď na obrad postrížin svojho prvého dieťaťa z nového manželstva si pozve za kmotra (*koma, kirvo*) niekoho z rodu svojej bývalej ženy.

Stan, voz, kone, nástroje — všetko je vlastníctvom ženy a jej rodu. Muž ich dostáva od nich. Členovia rodu bdejú nad tým, ako sa s majetkom zaobchádza a nedopustia svojvoľné hospodárenie. Lenivý muž a taký, ktorý sa znepáči, či nepodriadi vôli rodu, môže byť z neho vyhnaný. Prirodzene, manželka ho nasleduje.

Dievča sa pred svadbou pokladá za dieťa, i ako mladú ženu si ju nik neváži, len ako starena začína byť vážená a

má vplyv na celý život skupiny, rodu a dokonca i kmeňa. Staré ženy ovládajú stupne príbuzenstva, rozhodujú o uzatváraní manželstiev v celom kmeni, o výchove detí, o obchodoch, bdejú nad morálkou a nad dodržiavaním noriem. Staršie ženy sa môžu vo výnimočných prípadoch postaviť dokonca aj proti rozhodnutiu vojvodu. Všetci bez ohľadu na príbuzenský vzťah ich oslovujú *mami*.

2. Rodinný život valašských Cigánov na Slovensku v období krízy nomádizmu

O rodinnom živote Cigánov zo sledovaných skupín v obdobiach krízy nomádizmu a polosedentarizmu môžeme usudzovať zo spomienok informátorov, ktoré však minulosť často idealizujú alebo automaticky prenášajú súčasné predstavy aj na staršie časy.²⁶ Vo svojom spomínaní informátori z oboch skúmaných skupín hovoria o patriarchálnosti rodín, o bezpodmienečnej autorite hlavy rodiny — starého otca, úcte k starším, poslušnosti mladých, vzájomnej pomoci, kolektívnosti spolužitia a pod. Tieto spomienkové rozprávania Cigánov majú však aj určitý reálny podklad. Nízka mobilnosť cigánskeho spoločenstva s veľmi malou možnosťou zmeny v určitom období a potom i ťažkosti pri získavaní obživy determinovali vysoký stupeň kolektívnosti života a vymedzovali miesto každého jednotlivca v živote skupiny a to v závislosti od jeho veku a pohlavia. Preto práve pri významných zmenách v životných podmienkach skupiny tieto prebiehali relatívne rýchlo a masovo a vďaka kolektívnosti života obsiahli diachrónne i synchronne všetkých členov skupiny. Po všeobecnom prijatí nového modelu života ho členovia skupiny začínajú pokladať za tradičný, existujúci od nepamäti, potrebný na prežitie. No na to, aby sa zavíril proces premeny inovácie v tradíciu, je však potrebné, aby prešlo obdobie života najmenej dvoch-troch generácií.

Pre životnú cestu jednotlivca každej

generácie bola dôležitá rodina a kolektív skupiny, jeho prežitie mimo tohoto okruhu bolo mimoriadne zložité. „Úloha a hodnota jednotlivca boli vymedzené na celý život. Pomerne ostré deliace čiary medzi pohlaviami a generáciami slúžili k tomu, aby jedinec žijúci a postupujúci podľa nich prežil svoj život bez narušenia noriem kolektívu.“²⁷ Toto pravidlo platí vôbec pre všetky spoločnosti predchádzajúcich spoločensko-ekonomických formácií (až do obdobia etnickej kategórie – národ prináša možnosť zmeny životnej cesty jednotlivca),²⁸ pritom čím je spoločenstvo slabšie rozvinuté z historicko-ekonomického hľadiska, tým prísnejšie, a prakticky už v momente jeho narodenia, je determinovaný život jednotlivca.

Hodnota jedinca ľudových pospolitostí v minulosti sa však v rôznych úsekoch života menila.²⁹ Malé deti tak pre rodinu, ako aj pre celý kolektív skupiny predstavovali záruku ich ďalšej existencie. V obidvoch nami sledovaných skupinách valašských Cigánov v období krízy nomádizmu, podobne ako i predtým, ideálom bolo mať čo najviac detí. Jednotlivé rodiny mali nad 6 detí, nezriedka aj 15, 16. Tento vysoký počet bol nevyhnutný aj vzhľadom na vysokú detskú a celkovú úmrtnosť členov skupiny. Často zo 16 detí v jednej rodine zostávali na žive iba štyri, päť.

„Cigáni boli vždy známi svojou veľkou láskou k deťom“,³⁰ najväčším nešťastím pre nich bola bezdetnosť. Žena, ktorá nemohla mať deti, bola skupine len na ťarchu. Ľudia sa jej posmievali, manžel sa s ňou mohol rozísť. Mať jedno alebo dve deti sa pokladalo za veľmi málo. Hovorili – „jedno dieťa to je nič. To ako keby nič nebolo“. V skupine si viac vážili takú matku, čo má viac detí – „má viac starostí, aj rozumu, každý ju poslúchne, aj cudzí chlap si ju musí vážiť“. Cigánske deti boli od malička ponechané sami na seba. Ani rodičia, ani skupina ich neobklopovali nijakou

osobitnou starostlivosťou. Hľadelo sa, aby boli podľa možnosti sýte a zdravé, preto deti dlho kojili, uväzovali im červené mašličky proti urieknutiu, krstili ich. Deti okrem starostlivosti o svojich mladších súrodencov nemali nijaké iné starosti a povinnosti. Ale zároveň nepoznali detské hry, nemali hračky, neveľeli sa s nimi hrať.

Detský vek trval u dievčat do trinástich, štrnástich rokov a u chlapcov do pätnástich, šestnástich. Obdobie adolescencie pravdepodobne Cigáni nepoznali.³¹ Po završení detského veku sa pokladali za dospelých a mohli uzavrieť manželstvo.

V sledovanom období v skupinách valašských Cigánov Lovárov a Bougeštov bolo záležitosťou rodičov najšť deťom primeraných partnerov. Vo výbere mala hlavné slovo matka budúceho ženícha. Keď syn dovŕšil pätnásť, šestnásť rok svojho života, niekedy i skôr, jeho matka sa začala obzerať po vhodnej neveste. Kočovné karavány³² sa stretávali najmä počas jarmokov alebo v zimných sídlach. Vtedy sa matky synov snažili vyhliadnuť si vhodné nevesty. Podľa tvrdenia informátorov starší ľudia sa snažili zamedziť sobáše medzi blízkymi príbuznými dodržaním pravidla, aby manželskí partneri pochádzali z rôznych karaván.³³ Členovia jednej karavány sa pokladali za blízkych príbuzných, členovia ostatných, aj keď boli rodina, už neboli pocitovaní ako zákazní partneri. Jedna karavána sa skladala najčastejšie z dvoch až piatich vozov.³⁴ Členmi jednej karavány v skúmaných skupinách boli: u Bougeštov – rodičovský pár (Raja a Ferko) s malými deťmi, ich dcéra Píroš s mužom Bogom a s deťmi, otcov brat (Ferkov brat – Ďuli) so ženou Karol s deťmi a Bogov brat Mamuko so ženou a deťmi. Kočovali na štyroch vozoch. Údaje sú z päťdesiatych rokov. O Lovároch máme podrobnejšie údaje. Kočovali spolu – najprv: rodičovský pár Ténka a Báčko, ich

štyria synovia, všetci zomreli v mladom veku, ženatý bol iba jeden, ich dcéra Priminka s mužom Rundákom. V druhej karaváne kočovali spolu: rodičovský pár Grančo a Líza s tromi deťmi a jej bratia Kálo a Ďördi. Po Grančovej smrti a po svadbe Rundáka (syn Granča a Lízy) s Priminkou sa dve karavány spojili a začali spolu kočovať v tejto zostave: na prvom voze Ténka a Báčko (rodičia Priminky), na druhom Rundák s Priminkou a Lízou (Rundákovou matkou), na treťom voze bol Ďördi s rodinou, na štvrtom Kálo s rodinou.

Ako sme už uviedli, sobáše mimo okruhu členov jednej karavány boli dovolené, a tak sa uzatvárali niekedy i medzi bratrancami prvého či druhého stupňa. Pravdepodobne v tomto pocíťovaní členov inej karavány ako vzdialenejších príbuzných môžeme vidieť vysvetlenie opakovaného výroku informátorov, že v minulosti boli sobáše medzi bratrancami a sesternicami zakázané. Tento výrok sa po overení ukazuje ako nesprávny. Zakázanými partnermi boli síce bratrance, ale len tí, ktorí boli členmi tej istej kočovnej skupiny (karavány).

Hodnota dievčaťa ako budúcej manželky a matky rodiny sa posudzovala podľa jej zovňajšku, umenia spievať, tancovať. Zároveň s tým sa dbalo, aby dievča bolo poctivé. Ak malo osobitné schopnosti vešťať alebo mimoriadnu zručnosť v *čórovani* (kradnutí), jej hodnota stúpala ešte viac. Keď sa rodičia mladých (presnejšie ich matky) dohodli, mohlo sa manželstvo uzavrieť jedným z dvoch spôsobov. Rodičia zaťa zaplatili určitý obnos rodičom nevesty, urobilo sa malé pohostenie len pre najužšie príbuzenstvo, na ktorom nevesta musela predviesť svoje umenie tancovať a spievať, alebo ani to nie, a po niekoľkých hodinách si svokrovci mohli odvieť mladú nevestu domov. Ženich sa toho vôbec nemusel zúčastniť. Podľa tvrdenia informátorov tento spôsob uzatvá-

rania manželstva bol zriedkavý, čo je pochopiteľné vzhľadom na nízku solventnosť cigánskych rodín. Druhý spôsob svadby bol častejší. Rodičia ženicha nezaplatili výkupné za nevestu, ale pripravili *baro biaf* (veľkú svadbu). Takéto svadby sa konali v lete, keď je teplo, zúčastnil sa ich široký okruh príbuzenstva. Na základe svojpomoci sa pripravilo čo najväčšie pohostenie. Počas veľkej svadby sa pravdepodobne uskutočňovali i niektoré obrady prebraté od okolitého obyvateľstva, ako hľadanie ovečky alebo ruže na začiatku svadby, žartovné bitky medzi rodinou nevesty a ženicha, venčekový tanec, založenie šatky. V niektorých prípadoch, keď rodičia chceli poistiť stálosť uzavretého manželstva, museli mladí prisahať „po cigánsky“, že sa nikdy neopustia. Prisahali položením dvoch prstov na svätý obraz, ktorý ležal na kašmírovej šatke. Mladých zaprisahával vajda skupiny alebo niektorý zo starších skúsenejších ľudí, alebo človek s predpokladanými nadprirodzenými schopnosťami – napr. siedmy syn, siedma dcéra, alebo ten čo sa narodil v košielke či so zubom, resp. ten, ktorý svoje nadprirodzené schopnosti už v živote skupiny dokázal. Privolať na mladý pár najhroznejšie choroby a vykresliť obraz čo najstrašnejšej smrti, ktorá ich postihne, ak zapríčinia rozpad svojho manželstva. Nakoniec ten, ktorý mladých zaprisahával, vylial mladým na hlavu biele víno. V tomto obrade sú z etnografického hľadiska veľmi zaujímavé prvky synkretizmu: svätý obraz a víno prevzaté z cirkevného obradu a úloha zaprisahávajúceho s nadprirodzenými schopnosťami, hrozba trestami nie po smrti ale za živa, čo je typické pre svetonázorové predstavy ľudstva na jeho starších vývinových stupňoch. No mladý pár bol len zriedka zaprisahávaný. Cigáni boli pevne presvedčení, že pri eventuálnom narušení prísahy sa všetky spomínané tresty uskutočnia, a preto len málokto rodičia privolávali

na svoje deti takúto hrozbu. Tým viac, že takáto prísaha sa nedala neskôr ani odvolať ani zrušiť.³⁵

Svadbu definitívne ukončila svadobná noc. Staršie ženy na čele so svokrou skontrolovali, či bola nevesta poctivá alebo nie. V prípade, že si nezachovala panenstvo, mohli ju vrátiť rodičom a žiadať si uhradenie výdavkov za svadbu alebo vrátenie výkupného. No častejšie boli prípady, keď sa dohodli na vrátení časti výkupného, svadba sa nezrušila a nevesta ostala pri mužovi.

Z iných foriem uzatvárania manželstva sa v zriedkavých prípadoch uskutočňoval únos. Keď rodičia nesúhlasili so sobášom, členovia druhej karavány sa nevestu pokúsili uniesť. Ak sa im to podarilo, prípad sa uzavrel pred cigánskym súdom *romano krís*³⁶ zaplatením odškodného rodičom nevesty. Informátori tvrdia, že v nomádnom období, ak rodičia so svadbou nesúhlasili, nebývali úteky mladých. Je to pochopiteľné, keďže v sledovanom období bez pomoci príbuzných a členov skupiny mladý pár nemal reálnu šancu prežiť.

Postavenie ženy po svadbe sa odlišovalo podľa toho, či ostala so svojimi rodičmi, alebo sa pripojila ku karaváne muža. Častejší bol druhý prípad. No dbalo sa na to, aby aspoň jedna dcéra priviedla muža k svojim rodičom, čo vyplýva i z údajov o členoch jednej kočovnej skupiny. V tomto pravidle (že aspoň jedna dcéra má doviest muža k svojim rodičom) treba pravdepodobne vidieť pozostatky materinsko-rodovej organizácie a matrilokálnosti manželského spoluzitia.³⁷

Keď išiel mládenec za prístavka, neplatilo sa výkupné jeho rodičom a nebolo ani zvykom vystrojiť svadbu. Jeho postavenie bolo analogické postaveniu manžela z predchádzajúceho obdobia vývinu nomádizmu – nebol vlastníkom majetku, mohli ho vyhnáť, z kočovnej skupiny, musel brať ohľad na ženu a jej príbuzných. Žena, ktorá ostala po svad-

be v karaváne svojich rodičov, mala tiež postavenie podobné postaveniu ženy z predchádzajúceho obdobia. Bola voľnejšia, podriadená svojej matke, spolu s ňou rozhodovala o rodinných záležitostiach svojich i svojich detí.

S vyššie opísaným stavom kontrastovalo postavenie ženy, ktorá sa po svadbe prisťahovala k rodine svojho muža. Moment kúpy, a najmä nízky vek nevesty určovali jej neradostné postavenie v novej rodine. O všetkom, čo robila nevesta, rozhodovala svokra. Ona ju zaučala do varenia a domácich prác, dávala jej robiť najťažšie práce, posielala ju žobrať, kradnúť. Bez svokrinho dovoľenia a bez sprievodu manžela alebo jeho príbuznej (sestry, tety) sa nesmela pohnúť z tábora. Stávalo sa, že pre zlé zaobchádzanie svokry nevesta nevydržala a po niekoľkých mesiacoch ušla naspäť k svojim rodičom. Tým sa však záležitosť nevyriešila, lebo aj jej rodina, aj rodina muža sa ju snažili prehovoríť, aby sa vrátila. V prípade, že by ostala u svojich rodičov, spor medzi zainteresovanými kočovnými skupinami by musel riešiť súd *romano krís*. Vyrovnanie sa mohlo dosiahnuť cestou finančnej náhrady. Rodina nevesty by vrátila rodine muža výkupné, prípadne by nahradila výdavky spojené so svadobnou hostinou. Ak by si nevesta našla iného muža a neušla k rodičom ale k nemu, bol by to on, kto by musel rodine prvého manžela zaplatiť. Až po vyrovnaní finančných požiadaviek bola žena znovu slobodná. Ak žena vydržala pri mužovi a svokre, bola povinná okrem poslušnosti zachovávať aj prísnu manželskú vernosť. V prípade nevery mal manžel právo ju zbiť, vyhnáť, ostriať jej vlasy. Posledné sa pokladalo za najväčšiu hanbu, ktorá môže ženu postihnúť.³⁸ Ak muž sám nepotrestal nevernú ženu, urobila to jeho matka.

Mužovi sa nevera tolerovala. Odsudzované, a to celou skupinou, boli jedine kontakty s prostitútkami.³⁹ Nevera

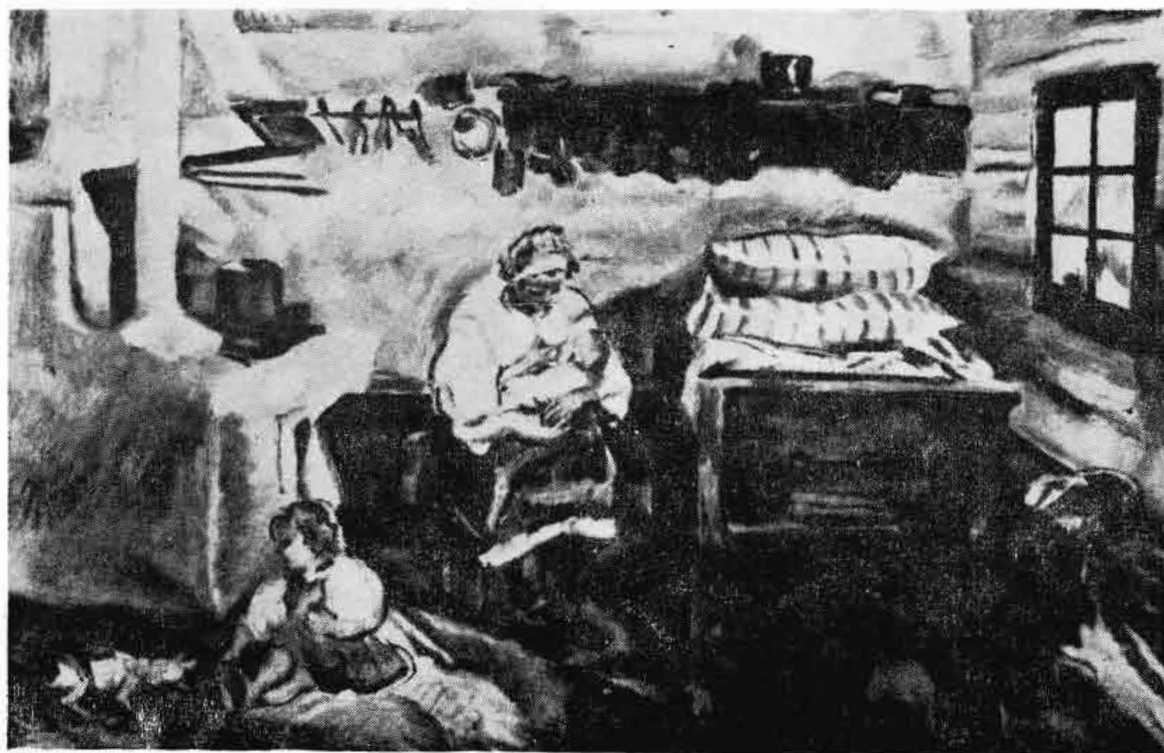
mužov sa pokladala za niečo normálne, nad čím sa netreba pozastavovať. „Však on je chlap, on môže.“ „Na chlapovi to nevidno, keď má inú.“ No prípady nevery boli mimoriadne zriedkavé, ak nie pre iné, tak pre nedostatok príležitostí.

Postavenie nevesty sa menilo k lepšiemu s počtom detí, ktoré porodila. Kým sa jej nenarodili dve, tri deti musela kočovať so svokrou, bývať spolu s ňou na jednom voze, až potom sa mohla aj s mužom osamostatniť alebo pripojiť k svojej rodine. No aj ak ostala v karaváne mužovej rodiny, ako mnohdeťná matka už nemusela vo všetkom poslúchať svokru, hoci jej ostala povinná úctou a občasnou výpomocou. Po narodení viacerých detí hlava kočovnej skupiny dovolil mladým začať samostatne hospodáriť. Členovia karavány, s ktorou kočovali, vyzbierali peniaze na kúpu voza a koňa pre mladý pár. Aj keď koňa a voz vlastne zadovážili spoločne členovia skupiny, nechápali sa ako spoločné vlastníctvo. Patrili tomu, kto ich užíval. Je však problematické jednoznačne odpovedať na otázku, kto bol skutočným vlastníkom majetku u valašských Cigánov. V predchádzajúcom období to bola žena. Údaje informátorov o čase krízy nomádizmu sa rozchádzajú. Jedni tvrdia, že žene patrili „iba jej veci, čo mala na seba“, výpovede iných potvrdzujú pretrvávanie starých vzťahov. Predpokladáme, že otázka vlastníctva sa určovala podobne ako postavenie ženy — v závislosti od počtu a veku jej detí. Kým nevesta bývala u svokry a nemala viac ako jedno, dve deti, vlastnila naozaj iba „veci na seba a dieťa“. Ak ovdovela skoro po svadbe, keď ešte nemala deti, alebo jej deti boli maličké a ak si rozumela so svokrou, mohla ostať v mužovej karaváne, až kým sa znovu nevydala. Častejšie sa však spolu s deťmi vrátila k svojej matke. V takom prípade si mohla zobrať iba svoje osobné veci a detské šaty.

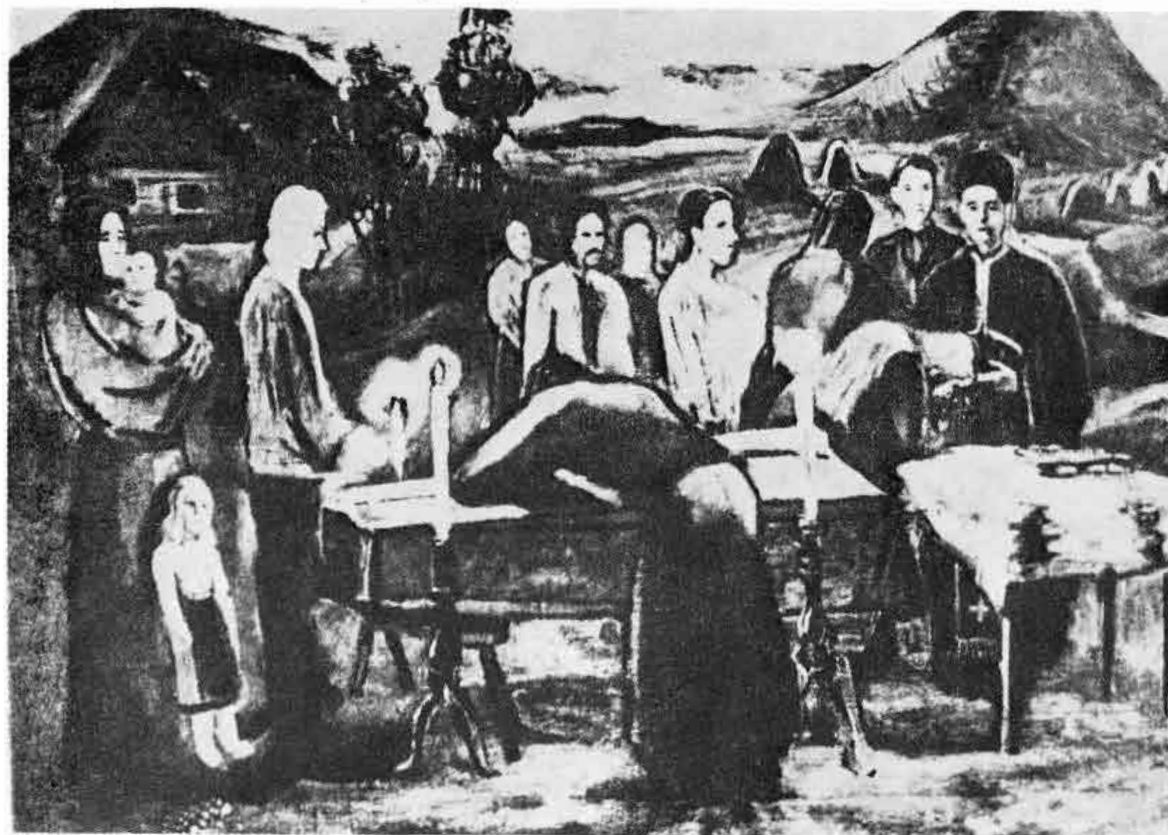
Po narodení tretieho, štvrtého dieťa-

fa, po osamostatnení sa mladého páru, sa situácia mení. Nevesta sa stáva matkou rodiny, ona disponuje s jedlom a šatstvom. Muž hospodári s peniazmi. Staršie ženy spomínajú, že peniaze boli určené iba na obchodovanie s koňmi, na kúpu voza alebo zlatých ozdôb. Pokladalo sa za neprípustné míňať peniaze na stravu, šatstvo, dokonca „muž mi nedal peniaze ani na soľ“. V období krízy nomádizmu, keďže zamestnanie mužov (obchodovanie s koňmi) sa stalo neproduktívnym, hlavnou živiteľkou rodiny je žena. Muž sa postupne dostával do úlohy parazita. „Muž nemusel nič robiť, ale navarené muselo byť.“ „Muž mohol po celé dni ležať a povedal žene, staraj sa. Keď nenavarila, mohol ju zbiť, to bolo jedno, že nemala z čoho.“ No o tom, s kým budú spolu kočovať, ešte stále mohla rozhodnúť žena. Keď chcela, mohla sa s mužom a deťmi pripojiť k svojim rodičom, mohla sa rozhodnúť, že ostane pri svokre, alebo že budú chodiť samostatne, či s niektorým so súrodencov. Rozhodovala sa podľa toho, „kde bolo lepšie, kde boli lepší ľudia“. Po smrti muža žena disponovala úplne samostatne s majetkom, pravda, to iba v prípade, že deti boli dostatočne veľké, najmenej jedenásť, dvanásťročné.

Zvláštny prípad bol, keď si žena našla iného, a preto opustila muža. Vtedy odchádzala a všetko — deti aj svoje veci — nechávala u svokry alebo u svojej matky, tam, kde dovtedy bývala. Po čase sa mohla vrátiť a muž ju najčastejšie prijal späť, potrestal ju ako za neveru. Ak sa nevrátila, mohol jej manžel zaplatiť rodine jej prvého muža. A ona sa pokladala za voľnú. Deti ostávali v kočovnej skupine, v ktorej boli od narodenia. Často sa žena po čase vrátila pre svoje deti, a keď jej ich svokra odmietla dať, ukradla ich. Informátori rozprávali o viacnásobných únosoch detí od svokry k matke a naopak. Ak deti ostali u matkinej matky, ich rodná matka to ľahšie znášala — mohla

G. Mallý, Interiér ždiarskej izby. Olej, okolo 1930

D. Milly, Pohreb. Olej, 1940

K. Ondříčka, Oběd dřevorubače. Olej, 1936

E. Križan, Bez otca. Olej, 1933

P. J. Kern, *Pastieri koní*. Olej, prvá pol. 20. storočia

B. Hoffstädter, *Bedári*. Gvaš, 1942

sa vrátiť k materinskej karaváne, a ak sa aj rozhodla kočovať s rodinou nového muža alebo samostatne, nepokúšala sa uniesť deti. Pravdepodobne aj v tomto rozličnom postoji matky môžeme vidieť pozostatky predchádzajúceho obdobia.

Ak si žena našla iného v období, keď manželia kočovali samostatne, nemala právo ako to bolo v predchádzajúcom období – vyhnáť muža. Ak chcela, mohla odísť, deti si tiež mohla neskoršie zobrať, ale nemohla si odniesť voz a kone.

Vyzerá to tak, že i v období krízy nomádizmu vlastníčkou majetku (koň a voz) bola mnohodesná matka, takže tento fakt odráža reálnu starostlivosť skupiny o svojich členov, vidíme tu pravdepodobný pozostatok rodového vlastníctva. Avšak právo ženy na voz a kone bolo určované jej vekom a vekom jej detí. Zdôvodnené je to poverovými predstavami Cigánov – verili, že žena v období od prvej po poslednú menštruáciu je v magickom zmysle nečistá a jej kontakt s koňmi by priniesol nešťastie – kone by choreli, zdochli, nedali by sa predať. Žena sa mohla oddeliť od svokry a úplne sa osamostatniť – teda i obchodovať s koňmi a starať sa o ne – iba v pokročilom veku, keď už prestala byť v magickom zmysle nečistá, alebo v prípade, že ju mohol zastúpiť manžel, dospelý syn alebo zať. Takže postavenie ženy, ktorá sa pripojila k mužovej karaváne, sa až po osamostatnení vyrovnalo postaveniu ženy, ktorej muž prišiel k jej rodine na prístavky.

Staroba bola ako pre mužov, tak aj pre ženy šťastným obdobím, kým boli pri sile. Každý si ich vážil, obracali sa k nim s prosbami o radu a pomoc, deti sa im starali o jedlo. Avšak kočovná skupina bola úplne bezradná v prípade choroby alebo nevládnosti svojich členov. Ak sa to stalo, nešťastníkovi postavili búdu v blízkosti sedliackych obydlí (najčastejšie na mieste zimného sídla), kde bol odkázaný na dobročinnosť necigánskej makrosociéty. Skupi-

na sa síce snažila kočovať v blízkosti, niektorí členovia užšieho príbuzenstva mohli dočasne prestať kočovať, no i tak opatera chorého bola minimálna.

Po smrti rodičov voz a kone, čo im patrili, ostali tomu z detí, či to už bol syn alebo dcéra, ktorí ešte voz nemal, mal hodne detí a obýval voz spolu s rodičmi, prípadne opatroval mladších slobodných súrodencov. Voz a kone sa nededili iba v prípade, že ich majitelia zomreli iba v prípade, že ich majitelia zomreli na voze. Vtedy z obáv pred návratom mŕtveho voz spálili alebo urýchlene aj s koňmi predali, čím preniesli na nového majiteľa nebezpečenstvo záhrobných návštev. Preto takéto voz a kone nepredávali členom príbuzných cigánskych skupín, ale cudzím, podľa možnosti sedliakom alebo členom nepríbuzných cigánskych skupín. Ozdoby zomretého (zlato a striebro) dostal ten, komu ich umierajúci ústne poručil. V prípade, že sa tak nestalo, pochovali ich s ním, aby si ich nechodil pýtať.

Ako vidíme z reálií z obdobia krízy nomádizmu, prvky materinsko-rodovej organizácie postupne ustúpili do pozadia, presadzoval sa patriarchálny model rodiny. Táto skutočnosť sa odráža i v zmenách v príbuzenskej terminológii. Názvy používané v tomto období sú frekventované dodnes. Niektoré termíny ostali nezmenené: otec – *dade*, mama – *daj*, *dejo*, *mami*, starý otec – *papo*, *papus*, stará matka – *baba*, *mami*, *phuri dej*, prastarý otec – *papuškeskro dad*, prastará matka – *babakri dej*, vnuk *unoko*, vnučka – *unokyňa*, pravnučok – *unokeskročavo*, pravnučka – *unokeskročej*, brat deda – *papušeskro phral*, otcov brat – *dadeskro phral*, báci, otcova sestra – *dadeskro phen*, matkin brat – *dajakri phral*, sestra matky – *dajakri phen*, dcéra – *čajori*, svokor – *sokro*, svokra – *sokra (sasuj)*, bratia – *phralá*, sestry, – *pheňá*, deti brata – *phraleskro čhavore*, deti sestry – *pheňakri čhavore*, švagor – *šógor*, švagriná – *šógorkyňa*.

Zmenili sa názvy: deti — *čhavóre*, predtým sa používalo — *čaj*. Slovo *čaj* sa teraz používa ako skratka od *čajori* — dievča. *Phuro dad* a *phuri dej* ostali oslovením hlavy rodiny, no zároveň sa stretávame pri oslovení najstaršieho muža v rodine, alebo brata starého otca s termínom *mami*.⁴⁰ Pri oslovení tety a strynej, ujca a strýka sa rozdiely nerobia a paralelne s uvedeným termínom sa používa i *lala* — pre ženy, *náno* — pre mužov. Zať, ženich je *žamutro*, nevesta — *bori*. Svatovia — *chenamik*. Ako starší, už pozabudnutý termín pre slovenský názov dever a zolovica informátori uviedli — *kumnáto* a *kumnátkyňa*. Bratranec sa oslovuje — *unokateštviri*.

Zmeny v príbuzenskej terminológii ilustrujú celkové zmeny v rodinnom živote. Dôraz sa začína klásť na deti mužského pohlavia, preto ako súhrnný termín pre deti sa používa slovo *čhavóre* — chlapci, a nie ako v predchádzajúcom období *čaj* — dievčatá. Presun funkcie hlavy rodiny z ženy na muža odráža zriedkavé oslovenie muža slovom *mami*. Názvy ako *lala*, *náno*, *kumnáto*, *kumnátkyňa*, *unokateštviri* sú prebraté od okolitého obyvateľstva — z rumunčiny a maďarčiny, používať sa začali pravdepodobne až keď vznikla potreba týchto termínov, v čase presadzovania sa patriarchálneho modelu rodiny.⁴¹

3. Zmeny v rodinnom živote valašských Cigánov na Slovensku po trvalom usadení⁴²

a) Zmeny vo výbere, postavení a vzťahoch manželských partnerov

Zmeny, ktoré prebiehali v tejto oblasti, sú jedny z najzávažnejších. Prvou premenou bolo definitívne usadenie sa na jednom mieste. Usadzovali sa spoločne viacerí príbuzní v mužskej alebo ženskej línii, podľa toho, kde boli lepšie podmienky a možnosti. Členovia jednej karavány sa snažili bývať spoločne. Ak bola možnosť, vedľa nich sa usadili prí-

buzní z inej karavány. V obidvoch skupinách sa ich členovia usadili vedľa seba tak, ako spolu kočovali a tak ako spolu obývali v predchádzajúcom období svoje zimné sídla. V Nitre sa Bougešti usadili vedľa seba: deti Boga a Piroš s rodinami, deti Mamuka a Karol s rodinami (Mamuko je Bogov brat) a deti Ďuliho a jeho ženy Karol s rodinami (Ďuli je Pirošin strýko, otcov brat). Vedľa nich sa usadila rodina Kurky (Kurka bola sesternica Pirošinej matky).

Lovári bývali najprv v Sobôtke — Rundák so ženou a ženatými deťmi, jeho zať Bakro s rodinou, dve Bakrove sestry s manželmi a deťmi, Rundáková neter Luluša s mužom a deťmi a Čemer s rodinou. Čemer bol synom Celenc (Celenc — sestra Rundákovej ženy Priminky). Potom títo istí bývali v Rimavskej Sobote na mieste, kde sa konali jarmoky, potom v Šéregu. Zo Šéregu sa Rundák s vydatými dcérami a ženatými synmi presťahoval na Hlinisko. Odtiaľ boli presťahovaní do mesta Rimavská Sobota na Kirijejskú ulicu do štátnych bytov a odtiaľ na sídlisko na Dúžavskej ceste, kde žijú doteraz. Na Kirijejskej ulici i na Dúžavskej ceste mali možnosť zvoliť si, kto kde (vedľa koho) bude bývať, čo využili na to, aby sa znovu spojili, tak ako predtým v Sobôtke.

V tomto období je preferovaná patri-lokálnosť usídlenia, i keď naďalej pretrvávajú snaha rodičov, aby aspoň jedna dcéra k nim priviedla manžela. Patri-lokálnosť sa začína pokladať za jedinú správnu formu manželského bývania, na prístavkov sa začínajú pozeráť s ľahkým posmechom.

V období po definitívnom usadení značne stúpila úloha muža v rodine. Pracovať a živiť rodinu sa stalo jeho povinnosťou. Informátori spomínajú: „V jednom dome v tábore bývali — rodina, tri, štyri nevesty alebo zaťkovia. Moja babka mala 17 detí, 10 neviest, 7

dcér mala, 6 išlo preč. Nevesty tam bývali v dome aj s deťmi. Oddelili sa až keď ten súpis prišiel, pamätám sa na to, keď všetci išli na ten súpis, vtedy už bolo lepšie. Vtedy už musel ísť robiť každý chlap, dostal výplatu a mohol si kúpiť. Predtým mali len to, čo ženy ukradli, chodili v noci.“

V tomto období sa definitívne utvrdil patriarchálny model rodiny. Žena prestala byť hlavnou živiteľkou rodiny, zastúpil ju muž. Žena ešte stále privyrábala starým spôsobom, ale ten postupne strácal význam, jej podiel na výžive rodiny postupne klesal. Avšak v tomto období má žena v očiach skupiny ešte stále značnú hodnotu. Autorita starých, mnohodesných, skúsených žien je ešte stále vysoká, vo svojej vlastnej rodine je ona rozhodujúcim činiteľom — jej odovzdávajú ako manžel, tak aj synovia celú výplatu, z ktorej im ona vydeľuje vreckové, ona rozhoduje čo kupovať, kde bývať, koho s kým oženiť. Postavenie nevesty sa ako predtým líši podľa toho, kde býva: u matky či u svokry. Keď býva u matky, je na tom lepšie, pretrvávajú vzťahy z predchádzajúceho obdobia. Avšak postavenie prístavka sa líši. Ak chodí do roboty, peniaze si necháva, nedáva ich testinej, ani žene, stáva sa emancipovanejším. Častými sa stávajú prípady, že dovedený zať nechce robiť a necháva sa živiť rodičmi ženy, čo sa začína pokladať za normálne, ako kompenzácia za to, že nebýva so svojou rodinou.

Nevesta, ktorá býva u svokry, je jej úplne podriadená. Svokra je pre ňu najvyššou autoritou, zaúča ju do domácich prác, posielala kradnúť, niekedy ju i bije, nedáva jej ješ. ⁴³ Konflikt nevesta — svokra je veľmi ostrý, no zmierňuje ho časový limit — nevesta vie, že to bude trvať iba kým sa jej nenarodia dve, tri deti a že po rokoch sa aj ona stane svokrou. V tomto období vzniká i nový konflikt muž — žena. Striktne sa rozdeľujú sféry ich účinkovania, a to ako

v prípade matrilokálnosti, tak i pri patrilokálnosti: muž zarába, živí rodinu, žena je doma, stará sa o deti a domácnosť. Na rozdiel od predchádzajúcich období, keď ako muž, tak aj žena sa v rovnakej miere dostávali do kontaktu s okolitým svetom, teraz sa postupne žienou doménou stáva výlučne domácnosť a oblasť známych sa obmedzuje len na členov skupiny. Na rozdiel od ženy kontakty muža s mimoskupinovou oblasťou sa prehlbujú a rozširujú — chodí do zamestnania, do krčmy, kina. Toto priviedlo s konečnou platnosťou muža k značnej emancipácii od úzkeho kruhu rodiny, k upevneniu jeho autority a postavenia. Naopak, žena sa stala závislou od muža, odtrhnutou od skutočnosti. Jej postavenie v značnej miere zmierňovali pozostatky z predchádzajúceho obdobia — relikty materinsko-rodových vzťahov — možnosť nájdania pevnej opory v rodinách jej príbuzných v materinskej línii a pretrvávajúca autorita svokry a mnohodesnej matky.

Dôsledkom zmeny v postavení ženy a muža sú rôzne hodnotiace kritériá ich správania sa. Čo je dovolené a normálne u muža, to je v mnohých prípadoch pre ženu zakázané. Z tohoto obdobia máme príklady najprísnejších trestov za neveru pre ženu — ostrihanie hlavy a naretie kolomažou, vyhnanie z rodiny muža s tým, že deti si ponechá svokra, vrátenie nepoctivej nevesty. U muža sa nevera nepokladá za priestupok. Pre muža platí úplné právo pohybu, kým žena môže opustiť domácnosť iba v sprievode rodiny. Muž môže ženu biť, ona sa nemá ani komu pošažovať. Muž sa môže opijať na verejnosti, žena by sa nemala a ak, tak iba v rodinnom kruhu. Značná časť týchto nejednotných zákazov existovala aj v predchádzajúcom období, platili však najmä v prípadoch patrilokálneho usídlenia a v mladšom veku ženy, teraz sú však sprísnené a viac dodržované.

V období po definitívnom usadení za-

čali prevládať aj príbuzenské sobáše. Po usadení prestala byť účinná zábrana neuzatvárať manželstvá v rámci jednej karavány. V tomto období právo uzavrieť manželstvo medzi sebou nemali iba najbližší príbuzní — otec s dcérou, brat so sestrou, matka so synom, starí rodičia a vnúčatá. Za neprípustné sa pokladali i manželstvá medzi kmotrovcami. Ich deti už mohli uzavrieť manželstvo. Odsudzované boli i manželstvá medzi zošvagrenými jednotlivcami. No tu sa negatívne hodnotenie týkalo pravdepodobne iba prípadov, keď sa zobrali príbuzní po švagrovskej línii a ich pôvodní manželskí partneri boli nažive. V teréne sme zistili časté prípady, keď si ovdovely muž s viacerými deťmi vezme za ženu sestru, niekedy aj tetku svojej prvej ženy, alebo sesternicu z matkinej strany jeho prvej ženy. Informátori to vysvetľujú: „To kvôli deťom. To robili len pre deti, aby sa nerozišli, aby bývali na jednom mieste, a aj keď majú nevlastnú mater, aj tak je z rodiny. Lebo matka sa stará, vychováva deti.“⁴⁴

Stávali sa i opačné prípady — že si žena, keď ovdovie, zoberie mužovho brata, no na rozdiel od vyššie opísaného sa takéto manželstvá nepokladali za nesprávne a uzavierali sa i v minulosti — mužov brat ako člen cudzieho rodu sa pokladal za vhodného partnera.

Manželstvá medzi všetkými ostatnými členmi skupiny, bez spomenutých výnimiek, sa pokladali za prípustné. V období sedentarizmu sa čoraz častejšími stávali manželstvá medzi bratrancami a sesternicami prvého stupňa. Aj keď Cigáni prijali (pravdepodobne od okolitého obyvateľstva) názor o škodlivosti príbuzenských sobášov („naši starí hovorili, že keď sa vezmú bratranec a sesternica, majú nenormálne deti — alebo slepé alebo krivé“), avšak v praxi ho neuplatňovali a ani mu veľmi neverili — „to ale nie je pravda, že budú mať chybné deti — koľkí sa tak zobrali a majú zdravé deti“.

Pri uzavieraní manželstiev medzi bratrancami a sesternicami neexistovala preferencia otcovej či matkinej rodiny. Z opisov rodín informátorov⁴⁵ vidíme, aké príbuzenské sobáše boli v sledovanom období bežné: otec nevesty a matka ženicha sú súrodenci, otcovia mladých sú bratia, ich matky sú sestry, rodičia manželov sú bratranec, manžel je synom otcovej sesternice, jej otec a jeho otec sú bratranec, otec manžela je manželkin bratranec (t. j. manželov dedo z otcovej strany a manželkina matka sú súrodenci), manželka je sesternicou prvej ženy, prvý manžel je bratrancom druhého manžela, dve sestry si zobrali dvoch bratov. O posledných dvoch prípadoch informátori hovorili s odsúdením — pokladali za nesprávne, že žena odišla od muža k jeho bratrancovi, a manželstvo dvoch bratov a sestier budovalo skôr posmech — „smejú sa im, že vo štvorici spávajú“.

Podľa údajov informátorov po usadení spolu s príbuzenskými sobášmi sa čoraz frekventovanejšími stali manželstvá utvárané kúpou, kým manželstvá únosom úplne vymizli. Lovári z Rimavskej Soboty dokonca tvrdia, že v predchádzajúcich obdobiach predaj neviest vôbec nepoznali. „Predávať dcéry u nás začali až keď kone zobrali, naučili sa to naši od Bougeštov.“ Hoci niektoré údaje o forme uzatvárania manželstva staršou generáciou Lovárov nasvedčujú tomu, že uvedený výrok informátorov skresľuje skutočnosť, keďže nevesty sa predávali i v čase kočovania, predsa manželstvo kúpou začalo výrazne prevládať nad manželstvom podľa dohody medzi svatmi práve v tomto období a u Bougeštov sa dokonca stalo normou jedinej uznávanej formy.

Veľkú frekvenciu príbuzenských sobášov a manželstiev uzatváraných kúpou pravdepodobne determinujú viaceré príčiny. Môžeme predpokladať, že samotnú možnosť príbuzenských sobášov určuje ich vlastná stará tradícia —

v pravlasti Cigánov v Indii sú značne rozšírené sobáše medzi deťmi súrodencov. Častejšie uzavieranie príbuzenských manželstiev po usadení si vysvetľujeme zaniknutím zábrany neženín sa v rámci jednej karavány. Nie bez významu je pravdepodobne fakt, že peniaze – výkupné, ktoré sa dáva za nevestu, ostávajú v rodine. No na prvom mieste je to podľa všetkého snaha zaistiť párové manželstvo pred prirýchlym rozpadom – čomu ostatne nasvedčujú aj výroky informátorov. „Rodičia sú radi, keď sa vezmú z rodiny, aby bola bližšia rodina, aby sa im dobre vodilo. Takýto sa nenechajú, budú spoločne žiť.“ „Lepšie od rodiny zobrať nevestu, lebo keď je zďaleka, sa stane, že im ujde za druhého.“ „Nechcem zďaleka nevestu, len z mesta, lebo ak sa budem s ňou vadiť, neodíde ďaleko a rýchlo sa vráti. A ak je zďaleka, ešte si tam dakoho nájde, čo ja budem vedieť?“ Na poslednom mieste vplyv na frekvenciu príbuzenských sobášov má aj snaha matiek vydať dcéru do rodiny: „Aby svokra bola z rodiny, taká potom nebude taká zlá ku neveste, nebude ju až tak trápíť.“ No prvoradá je snaha o stálosť manželstva – k tomu istému smeruje aj prisaha mladomanželov počas svadobných obradov a v konečnej platnosti aj výkupné, ktoré sa dáva za nevestu, má za úlohu predovšetkým zaistiť trvácnosť rodinného spolužitia. Príbuzenské sobáše sú tiež určitým kompromisom medzi matrilokálnosťou a patrilokálnosťou usídlenia, aj deti ostávajú v takom prípade v rodine.

Čoraz častejšie uzatváranie manželstva kúpou súvisí i s rastom solventnosti rodín valašských Cigánov po usadení a pravdepodobne i s definitívnym utvrdzovaním patriarchálneho modelu rodiny. S určením muža ako jediného zárobkovo činného člena rodiny sa rozšírili a presadili pravidlá určujúce finančné náhrady za rôzne formy zneuctenia. Poctivosť ženy sa postupne sta-

la predmetom obchodu. Ten, kto pripravil dievča o poctivosť, musel si ju zobrať za ženu alebo zaplatiť odškodné jej rodičom. Keď muž dostal dievča do druhého stavu a nechcel alebo nemohol si ju zobrať za ženu, zaplatil primeranú finančnú náhradu. Ak žena bola neverná mužovi, jej manžel si mohol vybrať – alebo ju vyhnal a potrestal ostrihaním hlavy, alebo si nechal zaplatiť od jej odhaleného milenca odškodné.

Peniazom sa začala pripisovať schopnosť riešiť problémy. Zaplatiť odškodné znamenalo dať dostatočnú satisfakciu. Informátori o tom súdia: „Napríklad, keď sa stane, keď s vydatou ženou je ženatý muž. Iný, nie jej muž. Krísi mu môže prikázať, aby zaplatil. Potom ju už jej muž nemôže vyhnáť, keď zobral peniaze. Keď sú peniaze, už nie je hanba. Neostrihá ju, ostanú spolu.“

Ak zhrnieme údaje o vzťahoch medzi mužom a ženou v sledovanom období (od definitívneho usadenia po koniec sedemdesiatych rokov), môžeme konštatovať, že po počiatočnom zlepšení v postavení ženy, keď starostlivosť o výživu rodiny prestala byť výlučne jej úlohou, ju z pozície, ktorú mala v rodine, postupne vytlačil muž. Toto obdobie je charakteristické postupným rastom autority muža ako jediného živiteľa rodiny. V porovnaní s minulosťou relatívne nezmenené ostalo postavenie starých žien, a to najmä svokry vo vzťahu k neveste. Potrebné je poznamenať, že uvedené zmeny prebiehali v jednotlivých skupinách s rozličnou intenzitou. Zo skúmaných skupín nitrianski Bougešti už v období krízy nomádizmu boli pokladaní za solventnejších ako Lovári, a najmä v porovnaní s tou časťou skupiny, ktorá sa usadila v Rimavskej Sobotě. Tento rozdiel vo finančnom postavení sledovaných skupín sa zachoval aj po usadení. Preto opísané zmeny prebiehali v skupine Bougeštov oveľa rýchlejšie a všestrannejšie ako v skupine Lovárov.

b) Zmeny v živote a výchove detí po usadení

Toto obdobie sa súčasne prejavuje organizovaným úsilím štátu o zníženie detskej úmrtnosti, o zdravie, hygienu, vzdelanie detí. Premeny v tejto oblasti majú postupne progresívnu tendenciu. Pretrváva ideál mnohohodetnej rodiny, no klesla detská úmrtnosť, deti sú zdravšie, lepšie oblečené, sýtejšie. Zároveň s kladnými výsledkami vzniká i negatívny jav — časť členov skupín pod vplyvom štátnej starostlivosti o deti začala ich chápať ako prameň príjmov — veľký počet detí ako prostriedok získania detských prídavkov, ktoré sa však nemiňali na to, na čo boli určené, ale na alkohol, prípadne na výživu celej rodiny.

Značné zmeny v porovnaní s predchádzajúcimi obdobiami pozorujeme v oblasti výchovy a socializácie cigánskych detí. V minulosti sa výchove detí nevenovala osobitná pozornosť. Dieťa od malička pozorovalo a snažilo sa napodobniť dospelých okolo seba, členov svojej skupiny. V skupine nachádzalo pre seba vzory správania sa, normy a pravidlá, ktorým sa podriaďovalo. Po usadení, po zavedení povinnej školskej dochádzky sa dostali cigánske deti pod vplyv dvojitej socializácie, pričom proces socializácie dieťaťa v skupine bol v značnom rozpore so socializáciou celej spoločnosti, uskutočňovanou prostredníctvom školy, masovokomunikačných prostriedkov a okolia. Normy skupinového života nezodpovedali, ba boli v priamom protiklade s tým, čo sa deti učili v škole, ich správanie sa v skupine bolo hodnotené odlišne ako mimo nej. Napr. v skupine bol pre nich vzorom ten, čo vedel dobre kraďnúť, oklamať necigánov, v škole naopak sa tieto schopnosti pokladali za neprípustné, podobné prejavy sa odsudzovali, trestali. V škole bol vzorom dobrý žiak, pripravený na hodiny, upravený, čo všetko

zas v skupine pokladali za zbytočné, ba smiešne. Deti boli nútené sa správať v kruhu členov svojej rodiny tak, aby to zodpovedalo jej normám, v škole zas tak, aby to nebolo v protiklade s celospoločenskými pravidlami. Východiskom zo situácie dvojitej socializácie bolo vyhýbanie sa školskej dochádzke, keďže vplyv skupiny prevládal. Pre ženu skorý vydaj ukončil dvojitú socializáciu, kým pre chlapcov pokračovala na pracovisku a vo všetkých stykoch s predstaviteľmi makrosociety.

4. Zmeny v rodinnom živote valašských Cigánov na Slovensku v súčasnosti

a) Ďalšie, hoci nie také výrazné kvalitatívne zmeny vo vzťahu muž-žena pozorujeme v súčasnosti. Skôr bude na mieste, ak toto obdobie budeme pokladať za počiatok, predzvesť ďalších premien v rodinnom živote skupín. V súčasnosti pozorujeme rozdiely v intenzite a do určitej miery aj v charaktere transformácií vzťahov v skupinách Lovárov a Bougeštov. Zapríčinené je to najmä rozdielom v usídlení sledovaných skupín. Ako sme už uviedli, po likvidovaní osád a chatrčí valašských Cigánov väčšina Bougeštov býva v rodinných domoch, menšia časť aj rozptýlene medzi okolitým obyvateľstvom v štátnych alebo družstevných bytoch. Lovári z Rimavskej Soboty bývajú z väčšej časti izolovane od okolitého obyvateľstva, v bytovkách, na sídlisku na Dúžavskej ceste. Väčšia finančná solventnosť Bougeštov, ktorej odrazom je aj kvalitnejšie bývanie, prispela k utvrdeniu zmien z predchádzajúceho obdobia. Dvojaká morálka, manželstvo kúpou, finančná náhrada za zneuctenie sa stali prísne dodržiavanými pravidlami. U Lovárov po presídlení na sídlisko na Dúžavskej ceste pozorujeme oslabenie v dodržiavaní spomenutých noriem. Tu paralelne s manželstvom kúpou stretávame „so-

bášenie na vieru“ — mladý pár začne spolu žiť bez vykonávania obradov, niekedy bez uvedomenia rodičov. Tak isto u Lovárov z Rimavskej Soboty sme pozorovali oveľa viac prípadov väčšej voľnosti ženy ako u Bougeštov, finančná náhrada za zneuctenie sa vymáha čoraz zriedkavejšie, skôr iba vo výnimočných prípadoch. Príčinou uvedených javov je pravdepodobne odtrhnutosť od ostatných vplyvných, autoritatívnych, bohatých členov skupiny, ktorí bývajú v Jesenskom, Lučenci, Filakove, nižšia solventnosť členov skupiny; priame susedstvo s maďarskými Cigánmi, čo ich diskredituje v očiach ostatnej časti skupiny i vo vlastných očiach; vplyv modelu rodinného života maďarských Cigánov; ako dôsledok všetkých uvedených príčin vznikla značná pasivita vo väčšej časti skupiny.

Toto obdobie sme vyčlenili z predchádzajúceho najmä preto, že v ňom pozorujeme náznaky ďalšieho smeru vývoja, vedúceho k zmierneniu patriarchálnych črt rodiny a k presadzovaniu súčasného modelu rodiny podľa vzoru okolitého necigánskeho obyvateľstva. Navonok vzťahy medzi mužom a ženou v porovnaní s minulosťou neutrpeli žiadnu zmenu: „U nás je to tak. Žena sa musí starať o seba, o deti, o muža. Muž príde opitý, zbije ženu, keď vytriezvie, žena ho musí obskakovať.“ „U nás sú takí chlapi, nedajú peniaze ani žene ani matke. Všetci naši chlapi sú takí, žena robiť a muž iba ležať a v noci, keď ju zavolá, prísť, aby sa šla s ním vyspať.“ No pri pozornom skúmaní javov objavujeme prvky svedčiacie už o priebehu zmien v tejto oblasti. Sledované obdobie je charakteristické vzostupom gramotnosti žien — v predchádzajúcich rokoch ženy valašských Cigánov nevedeli ani čítať, ani písať. Povinná školská dochádzka, rôzne vzdelávacie kurzy, všeobecná prístupnosť televízorov a rozhlasových prijímačov prelomili uzatvorenosť žien iba v rámci rodiny a skupiny.

Niektoré ženy vstúpili aj do zamestnania. Zamestnanosť žien v súčasnosti je ešte stále výnimočným javom — u Bougeštov sú zamestnané tri ženy ako upratovačky na polovičný úväzok, u Lovárov je ich viac a počet neustále stúpa. V roku 1980 boli zamestnané tri, štyri ženy, v roku 1985 už aspoň periodicky (počas cukrovarníckej kampane) chodia do zamestnania skoro všetky mladšie ženy, ktoré ešte nemajú deti, alebo také, ktorých deti sú už väčšie — aspoň školopovinné. Lovárky pracujú najmä v cukrovare alebo v RISO. Napriek ešte stále nízkemu podielu žien v zapojení sa do pracovného procesu môžeme očakávať, že v budúcnosti percento zamestnaných žien stúpne. Cigánske ženy si začali uvedomovať výhody, ktoré so sebou prináša určitá finančná sebestačnosť. Väčšina informátoriek vo veku medzi 20 a 35 rokmi v obidvoch skupinách by sa chcela zamestnať. Pritom dávajú prednosť polovičnému úväzku alebo práci, ktorá je blízka prácam vo vlastnej domácnosti — cukrárka, pekárka, kuchárka, upratovačka. Na otázku aké ešte zamestnania pokladajú za adekvátne pre ženu, informátorky uviedli: „kadernička, niečo s deťmi, sestrička v nemocnici.“ Príčiny, prečo nie sú zamestnané, sú rôzneho charakteru, no odpovede sa dajú zhrnúť do troch skupín: „mám malé deti“, „muž mi nedovolí“, „svokra ma nepustí“. Pritom tieto príčiny sú pre cigánske ženy reálne a v skutočnosti im často úplne znemožnia počas celého života nastúpiť do pracovného pomeru. Hoci pôrodnosť u valašských Cigánov v porovnaní s minulosťou o niečo klesla, aj tak dosť časté pôrody na dlhý čas vyradia Cigánku z eventuálneho zamestnania. Pokiaľ žije u svokry, Cigánka by mohla vstúpiť do zamestnania iba s jej súhlasom. Pritom svokra oveľa radšej nechá na nevestu starostlivosť o domácnosť a ona sama nastúpi do práce, alebo sa začne zaoberať „šmelinou“ alebo navštevuje príbuz-

ných. Muž nedovolí žene ísť do zamestnania, lebo v predchádzajúcom období vznikla celoskupinová norma, podľa ktorej sa pokladá za hanbu, keď muž nedokáže užívať rodinu. „Žena u nás nechodí do roboty, lebo u nás je to hanba veľká aj na ňu aj na jej muža: no už na to ostala, že musí ísť robiť, nevyživí ju muž? Hanba je to.“ Jediné obdobie, kedy je reálny vstup valašskej Cigánsky do zamestnania je, keď sa stane svokrou: „Ja robím, ale len štyri hodiny chyžnú v chatách, tie paplóny navliekam, keď prídu zájazdy. Ja robím, lebo mám dosť veľké deti a nevestu. Muž je na dôchodku, dostane 600 korún mesačne, zídete sa čo zarobím. Ja som chcela ísť robiť.“

Také manželstvo, kde nie muž ale žena je hlavnou živiteľkou rodiny, sa doteraz dosť často vyskytuje, najviac v prípadoch matrilokálnosti manželstva, no vyznačuje sa slabou trvácnosťou — po dvoch, troch rokoch sa obyčajne rozpadá. Často sa stáva, že ženina matka žíví ako zaťa, tak aj dcéru, keď obaja nie sú nikde zamestnaní.

V sledovanom období pozorujeme vznik nových konfliktov v živote rodiny valašských Cigánov. Postupný rast snahy o samostatnosť, o sebestačnosť a finančnú nezávislosť zvýraznili rozpor medzi manželskými partnermi. Čoraz viac žien už nie je ochotných čakať, kedy im manžel dá výplatu a v prípade, že im ju nedá, musia si poradiť samostatne (návratom k starým spôsobom obživy) alebo s pomocou svojej rodiny. Zatiaľ ešte stále nepozorujeme reálne činy, skôr iba uvedomenie si svojej nespokojnosti. Vo výnimočných prípadoch sa valašské Cigánky obracajú na súd kvôli výživnému na dieťa, čo je v priamom rozpore so skupinovými normami. Preto tieto prípady, hoci sporadické, pokladáme za dosť dôležité, aby sme sa o nich zmienili ako o predzvesti vývoja rodinných vzťahov.

V tomto období sa prehĺbil konflikt

svokra — nevesta. Mladý pár sa snaží čo najskôr po svadbe osamostatniť, po odchode do vlastnej domácnosti nevesty nevidia príčinu, prečo by mali aj naďalej pomáhať svokre v domácnosti, odovzdávať jej aspoň časť financií. V mnohých prípadoch už v čase spoluzitia sa zdráhajú vykazovať absolútnu poslušnosť svokre, snažia sa čo najväčšiu časť mužovho zárobku odložiť, zatajiť ho pred svokrou. V prípadoch, keď sa nevesta zaoberá asociálnou činnosťou, čím ďalej tým viac sa snaží odtajiť presnú sumu, ktorú získala. Väčšina informátoriek staršej generácie — svokry, no často aj mladé švagríné sa sťažujú na svoje nevesty: „My sme dali 15 tisíc za našu nevestu. Ale tá nie je dobrá. Keď je dobrá nevesta, všetko robí, svokra a švagríné nemusia nič robiť — aj upratuje, aj riady umýva. Musí aspoň päť rokov robiť, kým si to odrobí a potom môže ísť extra. Ale peniazmi sa nemusí vykúpiť. Keď ukradne peniaze, dá ich svokre, svokra bude k nej lepšia, ale to neznamená, že sa vykúpila, nepôjde preč. A nevesty, aj tá naša, tak robia, keď ukradne desaťtisíc, dvetisíc dá svokre a povie, že len toľko ukradla a osemtisíc si nechá. Ale tá naša nevesta nie je taká, aká má byť. Ona by iba u seba robila, tam si riadi, stará sa, ale aby aj tu prišla porobiť, to sa musíme vadiť s ňou.“ Najviac zväd a hádok, ktorých sme boli svedkami počas našich výskumov, boli medzi svokrami a nevestami práve z uvedených príčin. V súčasnosti mladé (15 až 17 ročné) nevesty odmietajú uznať model života skupiny reprezentovaný svokrou za jedine správny. Odmietajú dlhé kojenie, nechcú mať veľa detí, často viac dôverujú úsudku zdravotných pracovníkov ako názoru svokry.

Ďalší dôležitý konflikt, ktorý vznikol a je charakteristický pre súčasné obdobie, je konflikt medzigeneračný. V tradičnom cigánskom spoločenstve, kde jedinou školou pre jednotlivca bol život,

nevyhnutnou normou v každodennom živote sa stala úcta k starším, poslušnosť mladých voči starším. V súčasnosti skúsenosti staršej generácie už nie sú adekvátne novým pomerom. Vedomosti mladšej generácie o okolitom svete značne prevyšujú znalosti staršej, zväčša negramotnej generácie, ktorá sa často nevie dostatočne dobre zorientovať v problémoch našej doby. Rast vzdelania, osobné skúsenosti zo zamestnania zapríčinili, že sebavedomie mladšej generácie v porovnaní so staršou veľmi stúplo. Zároveň s tým autorita starších klesla. Tento konflikt medzi generáciami sme pozorovali v skupine Bougeštov a tak isto aj u Lovárov. Potrebné je poznamenať, že v skupine Lovárov z Rimavskej Soboty úcta k starším zanikla v oveľa väčšej miere. Dospelé to dokonca tak ďaleko, že informátori sa často vyjadrovali: „U nás už nie sú starí, múdri ľudia.“ „U nás už nemá kto robiť krísi, nemáme takých ľudí, čo vedia povedať múdre slovo.“

V starostlivosti o starých a chorých ľudí sa v porovnaní s predchádzajúcimi obdobiami nič nezmenilo. Stúpla síce dôvera v lekárov, obľuba najrôznejších liekov, ale Cigáni aj naďalej nie sú schopní zaistiť nevládnym a chorým primeranú opateru.

b) Zmeny v živote a výchove detí v súčasnosti: V posledných rokoch sú cigánske deti zdravšie, lepšie oblečené, rodičia na ne vynakladajú viac financií ako v minulosti, kupujú im i hračky. Takto to vyzerá vo väčšine rodín v skúmaných skupinách. Chápanie detí ako prameň príjmov už ustúpilo do minulosti, stretáme sa s ním len vo výnimočných prípadoch. Tento jav chápeme ako pozostatok minulosti, kedy deti boli v značnej miere ponechané samé na seba a kedy sa pokladalo za neprípustné míňať peniaze na stravu a odev. V súčasnosti pozorujeme určité rozdiely v starostlivosti

o deti podľa generácií – najhoršia je v rodinách, kde matky ešte pamätajú kočovanie. Najmladšia generácia matiek – pätnásť, šesťnásťročná sa snažia dopriať svojim deťom čo najviac a čo najkrajších vecí, dakedy až v prehnanom množstve.

V súčasnosti pretrváva problém s dvojitou socializáciou detí, hoci už nie všade v takej ostrej forme ako v minulosti. Kým nezanikne cigánska skupina ako taká, cigánske deti zostanú pod tlakom dvojitej socializácie, keďže existencia skupiny sa zakladá na dodržiavaní skupinových noriem a pravidiel.

Ako sme už uviedli, v kočovnej minulosti valašskí Cigáni nepoznali obdobie adolescencie. S týmto je spojený ďalší problém výchovy cigánskych detí. Pätnásť, šesťnásťročná dievča je ešte školopovinné, tak isto aj šesťnásť, sedemnásťročný chlapec. Avšak v cigánskom spoločenstve sa už pokladajú za dospelých a môžu si založiť rodinu. Tak sa stáva, že manžel čaká manželku pred školou, „mladá žena“ si nemôže napísať úlohy, lebo ju svokra poslala zbierať chlieb pre ošípané, alebo musí opustiť školu, lebo sa jej narodí dieťa. Takéto osobitosti kladú hranice medzi cigánskymi deťmi a ich necigánskymi spolužiakmi. Kým slovenskí alebo maďarskí žiaci sú v triede ešte deti, cigánski žiaci sú už „doma dospelí a v škole deti“. Prírodné, uvedený faktor ovplyvňuje rozdiel v záujmoch, aspiráciách i v školskom prospechu v neprospech Cigánov.

V obidvoch skúmaných skupinách sme pozorovali vznik potláčaného protestu dievčat v sobášnom veku (14, 15, 16 rokov) proti privčasným sobášom s partnerom, ktorého vyberú rodičia. U Bougeštov i u Lovárov vo väčšine prípadoch táto nespokojnosť nemá ešte konkrétne prejavy, je orientovaná skôr do budúcnosti: „Ja keď budem mať deti, tak ich nechám učiť sa a nech sa vydá za koho chce. Tak 18 ročná sa mô-

že vydať.“ „Ja si dcéru nepredám, nech sa učí.“ „Keď budem bývať s mužom a defni extra, budeme bývať ako gádžovia aj ako Cigáni. Dcéru si nepredám, nepošlem ju kraďnúť, šmeliť, pustím ju do školy študovať, nechám ju, nech si vyberie sama muža akého chce, hoci aj gádža. Nám by to naši rodičia nedovolili. Moje deti sa budú musieť strašne dobre učiť.“ „Ja nechcem, aby ma predali, budem musieť s ním žiť.“ Niektoré dievčatá sa snažia nájsť východisko zo situácie, vyhnúť sa utvrdeným skupinovými pravidlami. „Všetky u nás sú tak. Vydá sa, ani ho dobre nepozná a musí s ním ísť. S tým sa nedá nič robiť. Keby som išla na národný výbor sa sťažovať, by zavreli rodičov, že predávajú maloletú, to by som neurobila, radšej by som ušla, aby nikto nevedel. Ale to by ma Verejná bezpečnosť našla a vrátila domov. Je iba jeden spôsob, ako sa vyhnúť tomu, aby ma predali — nájsť si frajera, otehotnieť a to ma už nepredajú. Ale to sa môže stať, že si ma ten frajer nevezme, iba zaplatí.“ Ako vidieť, uvedeňný spôsob vyhnutia sa skupinovej norme nie je vždy účinný — časté sú prípady, že napriek tomu, že dievča príde o poctivosť, alebo dokonca otehotnie s partnerom, ktorého si sama vybrala, ak jej rodičia s ním nesúhlasia, vezmú odškodné a vydajú dievča za toho, koho oni vyberú. Odškodné odovzdajú rodičom dcérinho manžela. V skupine Lovárov sú častejšie prípady vyhnutia sa manželstvu podľa rodičovskej dohody spomenutým spôsobom. V skupine Bougešťov v posledných rokoch boli iba tri také pokusy, z ktorých len jeden skončil manželstvom s partnerom, ktorého si vybralo dievča.

V obidvoch skúmaných skupinách pri druhom a ďalších manželstvách je voľnosť výberu oveľa väčšia. U Bougešťov si dievča môže vybrať za muža hociktorého člena skupiny a u Lovárov dokonca, napriek nespokojnosti rodičov,

i chlapcov maďarských Cigánov, v zriedkavých prípadoch i necigánov.

Stáva sa, hoci zriedkavejšie, že i synovia sa búria proti rodičovskému rozhodnutiu ohľadne výberu ich manželských partneriek. No aj ich protest je najčastejšie bezvýsledný. Názorným príkladom je spor, ktorého sme boli svedkami počas výskumu v Nitre v skupine Bougešťov. Matka vybrala synovi nevestu — sesternicu, dohodla s jej rodičmi zasnuby. Keď sa syn o tom dozvedel, zahlásil, že on si to dievča v žiadnom prípade nezoberie, nechce ju, nemá ju rád a okrem toho je s chorým zrakom a „... vpravili mi, že keď si vezmem sesternicu, budem mať slepé deti“. Syn sa rodičom vyhrážal, že ujde z domu, na zasnuby, ani na svadbu nepríde. Matkina odpoveď bola: „Ja si to dievča vezmem, a ty pri tom nemusíš byť, kto je na teba zvedavý. A keď z domu ujdeš, nemáš ešte 18 rokov, policajti ťa zas len domov privedú. A keď už to bude tvoja žena, budeš s ňou spať, kde pôjdeš?“ Samozrejme, prípad sa skončil manželstvom so sesternicou, podľa rodičovskej vôle.

Z analýzy rodinného života valašských Cigánov Lovárov a Bougešťov vyplynulo niekoľko záverov:

Rodinný život valašských Cigánov na Slovensku môžeme rozdeliť na štyri obdobia:

čas aktívneho nomádizmu (do prvej svetovej vojny), kedy spôsob obživy v sledovaných skupinách bol produktívny a zaisťoval funkciu tradičných noriem spoluzitia. Prevládajúcou formou rodinného života bol materinský rod;

čas krízy nomádneho spôsobu života — od konca prvej svetovej vojny do roku 1958. Spôsob získavania obživy prestáva byť produktívny. Živiteľkou rodiny je žena — obživu získava veštením a drobnými krádežami. Prvky materinsko-rodovej organizácie postupne ustupujú do pozadia, presadzuje sa patriar-

chálny model rodiny. Základnou hospodárskou jednotkou sa miesto rodu stáva kočovná skupina. Zaniká rodová exogamia, najzávažnejšia súčasť rodovej organizácie. Pred sebou máme veľmi svojrázny obraz života cigánskej rodiny. Navzájom sa prepletajú prvky typické pre úplné odlišné vývinové stupne a kategórie. Predovšetkým sú to prvky rodovej organizácie (bez exogamie), elementy „rodejného systému“,⁴⁶ prvky typické pre protoegalitárne a zároveň i pre patriarchálne manželstvo. Vysvetlenie tohoto zvláštneho modelu nám umožňuje súčasná teória vzniku manželstva a rodiny, rozpracovaná J. I. Semenovom.⁴⁷ Rodová a „rodejná“ organizácia sú staršie ako inštitúcia manželstva, pričom rodinné vzťahy vznikajú na základe vývoja „rodejných“ vzťahov a vo vzájomnom boji s nimi.⁴⁸ Na určitom stupni vývoja začínajú prevládať alebo „rodejné“, alebo rodinné vzťahy. Pravdepodobne v čase, keď Cigáni opúšťali svoju pravlasť, prevládali u nich „rodejné“, no poznali už aj rodinné vzťahy. Nasvedčuje tomu predovšetkým pribuzenská terminológia – poznali už termíny pre muža, ženu, svokra, svokru, kým ostatné termíny zostávali súhrnné.⁴⁹ Evolúcia smerovala k veľkej materinskej rodine ako zväzku protoegalitárnych rodín, čomu nasvedčujú prvky materinskej organizácie, opísané v prvej časti príspevku na základe údajov v prameňoch. Avšak kočovný spôsob života a ťažkosti pri získavaní obživy spôsobili, že kolektívy, z ktorých sa skladala duálna rodová organizácia, sa častokrát ocitli v značnej vzdialenosti jeden od druhého.⁵⁰ Logické je, že v počiatočných štádiách migrácie sa jednotlivé partnerské cigánske rody snažili držať vedľa seba. Spôsob obživy nomádnych cigánskych skupín však vyžadoval sústavné segmentácie do menších celkov, a preto pre nich v oveľa väčšej miere ako pre iné nomádne etniká platilo

nebezpečenstvo oddelenia (odlúčenia sa) rodov. Toto riziko bolo ešte väčšie počas období masového prenasledovania Cigánov. Preto pre zachovanie etnika ako takého bolo nevyhnutné nájsť manželských partnerov aj mimo partnerského rodu. Okolité necigánske obyvateľstvo to z pochopiteľných dôvodov nemohlo byť. Preto bola cigánska skupina nútená uzavrieť sa do seba a vnútorodová agámia musela zaniknúť. Proces segmentácie skupín a zväčšovanie sa vzdialeností medzi rodmi postupne zapríčinili stratu rodovej exogamie. Tým sa hranice medzi jednotlivými rodmi zotrelí a skupina sa stala identická s rodom, ktorý jej predchádzal. To bolo zároveň aj príčinou preniknutia patriarchálnych črt do rodinného života Cigánov, keďže základ materinskej rodiny – rod stratil svoju hlavnú charakteristickú črtu – exogamiu. Prioritu patriarchálnych vzťahov zapríčinili aj iné faktory – Cigáni pravdepodobne už v pravlasti, a o to viac na európskom území, boli obklopení obyvateľstvom so zaužívanými patriarchálnymi normami a zákonnosťou, opierajúcou sa o monogamnú otcovskú rodinu. Pritom, ako vidíme aj na príklade z iných oblastí života,⁵¹ okolité obyvateľstvo pre nich do veľkej miery platilo za vzor, ktorému sa chceli vyrovnáť. Proces definitívneho prechodu k patriarchálnym vzťahom sa urýchlil v ďalšom období, po usadení Cigánov, čo zapríčinilo nové zmeny v ich rodinnom a spoločenskom živote; čas **sedentarizmu** – obdobie po definitívnom usadení, t. j. po roku 1958. V tomto období nastala celková zmena v spôsobe života – skupiny sa usadili. Najdôležitejšia premena bola v spôsoboch obživy. Prikupníctvo s koňmi úplne zaniklo (niekde ho nahradilo prikupníctvo peria a nelegálny obchod). Veštenie a krádeže ostali iba ako doplnkové príležitostné zamestnanie. Živiteľom rodiny a jej hlavou sa stáva

muž. Definitívne sa presadzuje patriar-
chálny model rodiny, začína byť pokla-
daný za ideál. Žena ostáva zatvorená
v domácnosti. Jej kontakty s makroso-
cietou sú obmedzené na minimum. Stá-
va sa z nej konzervatívna strážkyňa
tradií. Zvláštnosťou cigánskeho života
je, že práve toto obdobie sa pokladá
v kruhu skupín za tradičné, a tieto vzor-
y správania sa stávajú normou. V dô-
sledku zmien v ekonomickom a sociál-
nom postavení rodín Lovárov a Bougeš-
fov, ako aj v dôsledku trvalého usadenia
vznikli v ich rodinnom živote nové kon-
fliktné sféry (konflikt muž-žena, neves-
ta-svokra, medzigeneračné konflikty,
rozpor v súvislosti s dvojistou socializá-
ciou detí);

obdobie súčasnosti — čas predzvesti ďal-
ších premien v rodinnom živote valaš-
ských Cigánov na Slovensku. Postupné
presadzovanie sa modelu rodinného ži-
vota makrosociety má v jednotlivých
skupinách rozličnú intenzitu. Prehľbujú
sa konflikty, ktoré vznikli v predchá-
dzajúcom období. Dvojaká morálka,
manželstvo kúpou, finančná náhrada za
zneuctenie dievčat sa stávajú prísne do-
držíavanými normami a zároveň s tým

začínajú prenikať prvky úsilia o eman-
cipáciu ženy a detí od života v skupine.

Z celého materiálu, a najmä z nových
súčasných reálií vyplýva, že vývin ro-
dinného života úzko súvisí s vývinom
života skupiny a súčasne s vplyvom ma-
krosféry na jej postupný rozklad. V ra-
doch najmladšej z dospelých generácií
v skúmaných skupinách pod vplyvom
celospoločenskej socializácie vzniká
spontánny, potláčaný protest proti naj-
neadekvátnejším prežitkom minulého
spôsobu života voči súčasnosti. Pri vhod-
nej a citlivej podpore tejto vnútroku-
pinovej tendencie Cigánov by sa etno-
sociálne procesy podľa všetkého značne
urýchlili. Zmeny v postavení a vzťahoch
muža a ženy, ako aj v medzigenerač-
ných vzťahoch, vo výchove detí, vplýva-
jú katalyzačne na priebeh etnosociál-
nych procesov, narúšajú jednotu skupi-
ny, oslabujú pôsobenie noriem a mecha-
nizmov skupinového spoluzitania, a tým
približujú model cigánskej rodiny k to-
mu modelu, ktorý sa presadil u okolitého
obyvateľstva. Opísané javy majú
podľa všetkého charakter zákonitostí
vývoja.

POZNÁMKY

- 1 BROMLEJ, J. V.: Sovremennye etničeskije procesy v SSSR. Moskva 1975, s. 430.
- 2 FILOVÁ, B.: Súčasná rodina ako miesto pôsobenia tradícií spôsobu života. Teoretické východiská a ciele československej výskumnej úlohy. Slov. Národop., 31, 1983, s. 351.
- 3 KOZLOV, V. I. — SIVERCEVA, T. F.: VASILJEVA, E. K., Semja i jejo funkcii. Moskva 1975. (rec. in Sov. Etnogr., 1976, 5, s. 170—173).
- 4 FILOVÁ, B.: Úloha rodiny v etnokultúrnych procesoch v podmienkach socializmu. Slov. Národop., 31, 1983, s. 345.
- 5 O cigánskych skupinách pozri MARUŠIAKOVÁ, J.: K problematike cigánskej skupiny. Slov. Národop., 33, 1985, s. 694—708; Rodinný život v ostatných skupinách valašských Cigánov v ČSSR, ako aj v zahraničí ukazuje mnohé črty analogické pozorovaným črtám u Lovárov a Bougešfov, pričom však v jednotlivých skupinách existujú vlastné špecifiká, vytvorené vonkajšími vplyvmi. Pozri MARTA, C.: The Acculturation of the Lovara. Stockholm, 1979; MARTA, C.: A Group of the Lovara Gypsies settle down in Sweden. An Analysis of their Acculturation. Stockholm, 1979; MARUŠIAKOVÁ, J.: Svremenni etnokulturni procesi pri blgarskite graždani ot ciganski proizchod (po materialu na duchovna kultura). Diplomová práca, 1980. Archív Katedry etnografie Sofijskej univerzity, č. 185/80.
- 6 Kultúra cigánskeho etnika, ich celý život je orientovaný výlučne na súčasnosť. Pozorovali sme v nich absenciu historického povedomia. Ich pamäť siaha iba po generáciu starých rodičov, aj to v mimoriadne slabej forme.

- 7 Údaje zo štatistik a matrik nie sú pre naše potreby dostatočne presné a diferencované. Štatistiky sa týkajú vo väčšine prípadov všetkých Cigánov ako celku, nie sú diferencované podľa skupín, čím sa stávajú pre nás nepoužiteľnými. V matrikách pri zápise do úradných dokumentov sa vo väčšine prípadoch neuvádza, že ide o Cigánov. Nikde nie je určovaná ich skupinová príslušnosť. Okrem toho nevyužitelnosť matrik sa znásobuje tým, že väčšina Cigánov, najmä v minulosti, neuzatvárala manželstvá zákonom uznanou formou, preto sa tieto nedostali do cirkevných a štátnych matrik.
- 8 WLISLOCKI, H. v.: Vom wandernden Zigeunervolke. Hamburg 1890, s. 57; VENTCEL, T. V. — ČERENKOV, L. N.: Dialekty cyganskogo jazyka. I. Jazyky Azii i Afriki, 1. Moskva 1976, s. 287 an.; A Pallas Nagy Lexikona, IV, 1893, s. XXXLX—XLII; DEMETER, N. G.: Etnonimija cygan evropejskoj časti SSSR. Etničeskaja onomastika. Moskva 1984, s. 31—32; MARTA, C.: c. d.
- 9 Podľa opisov in: WLISLOCKI, H. v., c. d.; WLISLOCKI, H. v.: Das innere Leben der Zigeuner. Berlin 1892; ZÁMOLYI N. Mihály: A sátoroscigány. Poszony 1892; BRÜCKMANN: Von den Zigeunern und ihrer Lebensart in Ungarn. Breslauer Sammlung XXXIII, Teil 69.1; ANTAL, Hermann: Original Volkswesen der transilvanischen Zeltzigeuner. Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn, I, 110. 1890; BLOCK, T.: Gypsies, their lives and their customs. London 1938; ISTVAN, N.: The Gypsies of the Sarret. Journal of the Gypsy Lore Society, 3, vol. XIX. 1940, part 1—2; Podobné tvrdenie uvádza už H. v. Wlislocki, c. d. v pozn. 8, s. 57.
- 10 MARUŠIAKOVÁ, J.: K problematike cigánskej skupiny, c. d.
- 11 TRANKELL, I. — TRANKELL, A.: Problem of the swedish Gypsies. Pedagogisk forskning, 1968, s. 141—214 — delia dejiny nomádnych Cigánov na štyri fázy: 1. záverečná etapa produktívneho nomádizmu (1900—1930); 2. obdobie ekonomického spádu (1940—1955); 3. prvé pokusy nájsť nové typy ekonomickej cesty života (1955—1963); 4. súčasné obdobie usadenia na stálych miestach. Vzhľadom na špecifické podmienky života valašských Cigánov v ČSSR ho môžeme rozdeliť na štyri obdobia: 1. čas aktívneho nomádizmu — do prvej svetovej vojny; 2. čas krízy nomádneho spôsobu života a polosedentarizmu — od konca prvej svetovej vojny do roku 1958; 3. čas sedentarizmu (usadenia na stálom mieste) — od roku 1958, kedy vyšlo v ČSSR nariadenie o usadení; 4. súčasnosť — od sedemdesiatych rokov. — Podrobnejšie k danej otázke pozri v závere tejto práce.
- 12 HORVÁTHOVÁ, E.: Cigáni na Slovensku. Bratislava 1964, s. 37 an.
- 13 WLISLOCKI, H. v.: Volksglauben und religiöser Brauch der Zigeuner. Munster n. W., 1891, s. 51 an. Tu pozri i cit. lit.; Czigányösszeírás Eredményei. Budapest 1895.
- 14 Pozri napr. MARTA, C.: A Group of., c. d., s. 59 an.
- 15 Názorne na to poukazujú diela C. Marta, ktorý skúmal Cigánov Lovárov v Taliansku a potom po ich presídlení do Švédska.
- 16 Tamtiež.
- 17 Pozri pozn. 9, najmä c. d. H. v. Wlislockého.
- 18 Toto rozdelenie valašských Cigánov na štyri „kmene“, pretrvávajúce dodnes (teraz sú to štyri skupiny dialektov), poukazuje na ich pravlasť Indiu. Štvorfunkčné štruktúry sú typické pre Indiu (delenie na štyri kasty — brahmanov, kšatriov, vajšiov a páriov), kým pre ostatných Indoeurópanov je charakteristické trojfunkčné delenie spoločnosti (mystická a administratívna časť — kňazstvo; vojenská funkcia — vojvodcovia a bojovníci; časť úrodná — poľnohospodári a pastieri). Pozri k tomuto: SNESAREV, A. E.: Etnografičeskaja Indija. Moskva 1981; KUCENKOV, A. A.: Evoľucija indijskoj kasty. Moskva 1983. DUMÉZIL, G.: L'ideologie tripartite des Indoeuropéens. — Collect. Latomus, Bruxelles 1958, 31; DUMÉZIL, G.: La prehistoire indo-iranienne des castes — Journal Asiatique. Paris 1930, 216, p. 109—130.
- 19 WLISLOCKI, H. v.: Vom wandernden . . . , c. d., s. 57—59.
- 20 I v súčasnosti dialektológovia delia valašských Cigánov na štyri skupiny. Pozri VENTCEL, T. V. — ČERENKOV, L. N., c. d.
- 21 Údaje podľa WLISLOCKI, H. v., c. d. v pozn. 19, žiaľ, autor neuvádza počet.
- 22 Gákhya — od gháko — bratranec, príbuzný. Tento termín u Bougeštov a Lovárov už zanikol, stretli sme sa s ním pri výskumoch u bulharských valašských Cigánov. Tam je gháko súhrnný termín pre uja a strýka. Máhlya — znamená priateľ-

- stvo, termín existuje dodnes u všetkých Cigánov. H. v. Wlislöcki v c. d. v pozn. 21, s. 59 vyslovuje predpoklad: „Die Zerklüftung in einzelne Trupps (máhlya) datieren wie ich zu glauben geneigt bin, erst aus neuerer Zeit. Die Theilung in kleinere und grössere Sippen (gákhya) mag jedenfalls innerhalb des Stammes von jeher üblich gewesen sein; aber die ausserliche Trennung, die Auflösung des Stammes in einzelne, räumlich voneinander geschiedene Genossenschaften (máhlya) kann erst dann erfolgt sein, als auch in Siebenbürgen geordnete Zustände begannen und die Wanderzigeuner nirgends im Lande als grössere zusammenhängende Masse und als einheitlicher Stamm geduldet wurden; sie waren zum Theil auch von selbst gezwungen sich in kleinere Trupps aufzulösen, indem bei dem in neuerer Zeit gehobenen Verkehr im Lande grössere Weideplätze immer mehr verschwanden und die Pferde, Schweine und andere Thiere des Stammes den grössten Futtermangel ausgesetzt waren; aber noch vor ungefähr 80 Jahre bildeten alle 4 Zigeunerstämme ein Ganzes für sich.“
- 23 Tamtiež, s. 59 an., pozri i *Narody mira. Narody zarubežnoj Evropy. T. 1, Moskva 1964, s. 908.*
- 24 Saibio (Wlislöcki píše saibidjo) – vodca, náčelník, z turečtiny. V súčasnosti sa tento termín nepoužíva, miesto neho je frekventovaný názov phuro dad – starý otec.
- 25 Podľa H. v. Wlislöckého, c. d., s. 63–66.
- 26 Tento jav je typický nielen pre Cigánov, ale i pre iné etniká. Avšak akoby trvalá absencia historickej pamäti u Cigánov zdôrazňuje a prehľbuje nespoľahlivosť ich spomienkových rozprávání. Tu je potrebné upozorniť i na inú zvláštnosť cigánskej pamäti – jej orientovanosť výlučne na súčasnosť, na príbuzenstvo, a to v neuveriteľnej šírke. Pamäť informátorov poukazuje na to, čo je pre Cigánov dôležité – široké príbuzenské vzťahy v súčasnosti.
- 27 MORVAYOVÁ, J.: *Premeny rodinných sviatkov v období socializmu. Slov. Národop., 31, 1983, s. 387.*
- 28 ŽIVKOV, T. Iv.: *Narod i pesen. Sofia 1977, s. 14.*
- 29 MORVAYOVÁ, J., c. d.
- 30 MODE, H. – WÖLFLING, S.: *Die Zigeuner. Der Weg eines Volkes in Deutschland. Leipzig 1968, s. 7.*
- 31 MARTA, C.: *The Acculturation, c. d., s. 85.*
- 32 Skupinu Cigánov, ktorá spolu kočuje, nazývame kočovnou karavánou. Pravdepodobne je totožná s máhlyou z predchádzajúceho vývojového obdobia.
- 33 Jednotlivé karavány boli podobne ako máhlya exogamné. Partnerskou karavánou mohli byť iba valašskí Cigáni. Samotná skupina valašských Cigánov bola (a doteraz je) prevažne endogamná. V minulosti si členovia jednej karavány (resp. máhlye) pravdepodobne brali za manželov a manželky členov karavány partnerského rodu. Teritoriálne odlúčenie sa od partnerského rodu a od karaván partnerských i svojich podľa všetkého zapríčinilo, že členovia každej okrem svojej karavány začali byť pocífovaní ako dovolení manželskí partneri.
- 34 Porovnaj s *Czigányosszeirás, c. d.*
- 35 O cigánskych prisahách podrobnejšie píše FICOWSKI, J.: *Ciganie Polscy. Warszawa 1953, s. 144.*
- 36 Členmi „romano kris“ sú najstarší a najmúdrejší muži zo skupiny, ktorí rozhodujú o vnútorných problémoch skupiny, urovnávajú spory medzi jej členmi. V súčasnosti najčastejšie členmi „kris“ sú otec, jeho syn, zať a zaťov brat.
- 37 Nezdá sa nám pravdepodobným predpoklad, že v tomto pravidle môžeme vidieť starosť rodičov o doopatrovanie v starobe, keďže pre cigánske spoločenstvá je charakteristická neschopnosť postarať sa o starých a chorých ľudí. V spomienkových rozprávaniach sa opakuje jeden a ten istý motív: prestarnutých členov skupiny ostatní opúšťajú. Postavia im v blízkosti dediny búdu a iba z času na čas sa tam prídu pozrieť. Chorý alebo prestarnutý človek je odkázaný na dobročinnosť makrosociety a vo väčšine prípadoch zomrie pri požiari, keď sa pokúša zapáliť si oheň. Členovia skupiny z požiaru obviňujú necigánov, čo prirodzene neprosieva dobrým vzťahom s nimi. Podobné prípady sa stávajú aj v súčasnosti – o poslednom takom z roku 1984 nám rozprávali v Rimavskej Sobote.
- 38 Strihanie vlasov ako trest a veľkú hanbu poznali Cigáni pravdepodobne už vo svojej pravlasti. V Indii sa toto potrestanie spomína už v *Arthasastre* a pretrváva dodnes. Tiež opísaný vzťah svokry k neveste nám veľmi pripomína etnografické opisy z Indie: „Svokra je vo všetkých krajinách sveta dosť odiózný pojem, ale v Indii má vyhranený a výrazný zástoj. Jej sekírovanie, nevlúdny a despotický vzťah k neveste sa vyhrocuje aj preto, že medzi oboma ženami je príliš veľký ve-

- kový rozdiel a že v prípade konfliktu mladý muž nemôže obhájiť svoju mladú manželku: často podlieha silnému matkinmu vplyvu.“ SNESAREV, A. E., c. d. v pozn. 18, s. 193, 261, 260.
- 39 U poľských Cigánov sú tieto styky dokonca tabuizované. Pozri FICOWSKI, J., c. d., s. 144.
- 40 S týmto termínom sa stretla počas výskumov E. Horváthová. Pozri HORVÁTHOVÁ, E.: Život a kultúra rožkovian-ských Cigánov. Slov. Národop., 2, 1954, s. 149–175, 285–308; stretli sme sa s ním i počas našich výskumov nezávisle od nej, preto nesúhlasíme s tvrdením J. Lípy, že ide o neexistujúci, nesprávne zaznamenaný termín (J. Lípa: K cikanologické práci E. Čajánkové. (Rec.) Českoslov. Etnogr. č. 4, 1958.)
- 41 Poukazuje na to i príbuzenská terminológia valašských Cigánov v Bulharsku: starý otec — papo, stará mama — baba, phuri dej, otec — dade, mama — dejo, brat — phral, sestra — phen, deti — čhavore, syn — šjav, dcéra — šej (čaj), vnuk — nepoto, vnučka — nepata, ujo, strýko — ghako (kako), teta, stryná — bibi, bratranec — voro, sesternica — bratčedka, zať — žamutro, nevesta — bori, manžel — rom, manželka — romni, svokor — sokro, svokra — sokrja, dever — kumnato, zol-vica — kumnata.
- 42 Po roku 1958.
- 43 Podobnú situáciu opisuje i MARTA, C., c. d. Naši informátori Bougešti toto obdobie vykreslili takto: „V roku 1961 ma zobral muž a v 1963 sa mi narodil chlapec. Predtým muž a jeho mama povedali, že nebudem mať deti, že môžem ísť domov. A oni ma začali bijať, tak som chcela ísť odtiaľ preč, nechcela som tu bývať. Raz som bola doma, umývala som dlážku a svokra bola žobrať po dedinách. A svokra prišla, mala dve sliepky, čo ukradla a povedala mi, že ja som svokra a ona nevesta, že ona chodí po dedinách kradnúť a ja doma sedím. Ona chytila tú sliepku a hodila do mňa. A ja som chytila ten lavór, čo som umývala dlážku a prásk do nej. V zime to bolo. Ušla som von, na nádražie som utekala. Zabalila som decko. Šla som na stanicu. A ja som nejedla tri dni. Jedna Cigánka, naša, tam bola, kúpila mi jesť, to bola strýcova žena. A tam som potom ukradla od jedného, opitý bol, peniaze. On mal asi 2000 korún, vzala som mu 1700 a 300 som mu nechala, aby mal na cestu. Prišla som domov, muž už spal, bol unavený z roboty a ja som dala svokre tie peniaze a už boli dobrí ku mne. Kým som u svokry bývala, som ju musela poslúchaf. Všetko som kradla čo mi prišlo pod ruku — sliepky, peniaze. Keď som nešla, svokra sa so mnou hádala. Poslúchala som ju, kým som nemala dve deti a išla som extra bývať.“
- 44 Informátori z Rimavskej Soboty: „Ja som s prvou ženou mal 10 detí. Dievčatko malo 4 roky, najväčšie 14 rokov. Žena zomrela. A treba variť, prať. Ani mesiac neprešiel a zobral som túto — sestru mojej nebohej ženy — za ženu. To aj rodina nechce, aby sa deti rozišli po rodine, aby sa o nich starali. Bol taký prípad aj v Jeseňskom. Prvá žena mu zomrela, ostali tri deti po nej, nechceli tie deti rozhádzaf a on si zobral za ženu tetku jeho ženy. Tá žena, čo zomrela, mala matku a tá mala sestru, tá mala dcéru a tú mu dali za ženu. A tá žena bola o 30 rokov od neho mladšia, taká mocná. To kvôli deťom. To bolo aj voľakedy, aj dnes, to robili len pre deti, aby sa nerozišli, aby bývali na jednom mieste, a aj keď majú nevlastnú mater, aj tak je z rodiny. Lebo matka sa stará, vychováva deti. Cudzia by ešte chlapa proti deťom huckala. Ale to je tak trochu hriech vziať si švagrinú, ale nedá sa nič robiť, keď žena zomrie, to aj pán boh odpustí. U nás si švagrinú vážia, viac ako brata a sestru.“
- 45 Vlastný terénny výskum, v archíve SNS.
- 46 Terminológia podľa SEMENOV, J. I.: Proischozdenie braka i semji. Moskva 1974.
- 47 Tamtiež.
- 48 Tamtiež, s. 226–227.
- 49 Porovnaj príbuzenskú terminológiu valašských Cigánov uvedenú v texte a v pozn. 41. Aj v porovnaní s inými cigánskymi dialektami (u nami skúmaných Cigánov — slovenských usadlých Cigánov, tureckých Cigánov a Kelderarov v Bulharsku) iba uvedené termíny majú rovnaké znenie v cigánskom jazyku.
- 50 Pozri Wlislóckého opis, c. d. v pozn. 22.
- 51 Pozri MARUŠIAKOVÁ, J.: Súčasný etnokultúrne procesy vo vybraných spoločstvách cigánskeho etnika. Bratislava 1985. Kandidátska dizertačná práca, obhájená na FFUK v Bratislave r. 1986.

Резюме

Исследуя отдельные народы и этнические процессы, необходимо подробно анализировать семью, ее развитие, ее материальные условия, в которых она находится, ее функции, отношения между отдельными семьями, полами и поколениями. При изучении семьи как наименьшей общественной единицы, мы получаем новые сведения о больших структурах, т. е. анализ внутренних связей и отношений цыганской семьи предоставляет нам новые данные о всей общности — цыганской группе.

В статье исследуется семейная жизнь двух групп валашских Цыган Ловаров и Бугештей. Автор разделяет ее на 4 периода:

1. Время активного нomaдизма — до первой мировой войны, когда способ пропитания был продуктивным и обеспечивал функцию традиционных норм совместной жизни. Преобладающей формой семейной жизни являлся материнский род.

2. Время кризиса нomaдского образа жизни — с конца первой мировой войны по 1958 год. Способ пропитания не является далее продуктивным. Кормилицей рода женщина. Средства существования получает она предсказанием и мелкими кражами. Элементы материнско-родовой организации постепенно исчезают. Патриархальная модель семьи находит применение. Основной экономической единицей вместо рода становится кочевая группа. Отмирает родовая экзогамия. Перед нами открывается очень своеобразный образ жизни цыганской семьи. Доходит к соединению элементов типичных для вполне различных этапов и категорий развития. Это, прежде всего, элементы родовой организации (без экзогамии), элементы семейной системы, элементы, характеризующие протоэгалитарный и в то же время патриархальный виды брака.

3. Время седентаризма — период после окончательного поселения, т. е. после 1958 г. В указанный срок изменился общий образ жизни — группы поселились. Важнейшее изменение наблюдалось в способе пропитания. Барышничество коней совсем исчезло (на некоторых местах оно было за-

менено барышничеством перьями и незаконной торговлю). Предсказание и кража существовали лишь в качестве дополнительных случайных занятий. Кормильцем семьи, ее главой становится мужчина. Окончательно находит применение патриархальная модель семьи, которую считают идеалом. Женщина остается в домашнем хозяйстве, ее отношения с макрообществом ограничены к минимуму. Она превращается в консервативного хранителя традиций. Своеобразно то, что именно этот период считают в группах традиционным, образцы поведения становятся нормой. В результате изменений в экономическом и социальном положении семей Ловаров и Бугештей, а также в следствие постоянного поселения появляются в их семейной жизни новые области конфликтов (конфликт мужчина — женщина, невеста — свекровь, конфликт между поколениями, противоречие в связи с двойной социализацией детей).

4. Период настоящего времени — время предвестия дальнейших перемен в семейной жизни валашских Цыган, постепенное применение модели семейной жизни макрообщества. Углубляются конфликты, появляющиеся в предыдущий период.

Из вышеуказанного следует, что непрерывность и неизменность семейной жизни тесно связаны с группой, с влиянием макросферы на группы, с мерой ее распада. У младших членов зрелого поколения изучаемых групп рождается, как результат общественной социализации, спонтанный подавленный протест против наименее адекватным, по сравнению с современностью, пережиткам прошлого образа жизни. При умственной и чувствительной поддержке этой тенденции кажется возможным ускорить потребные этносоциальные процессы. Изменения в положении и отношениях супругов, а также в отношениях между поколениями и в воспитании детей, оказывают каталитическое влияние на ход этносоциальных процессов, они разрушают единство группы, ослабляют механизмы совместной жизни, группы, и таким образом приближают модель цыганской семьи к мо-

дели, которая привылась у окружающего населения. Описанные нами явления име-

ют, видимо, характер закономерностей развития.

DAS FAMILIENLEBEN DER WALACHISCHEN ZIGEUNER IN DER SLOWAKEI UND IHRE ENTWICKLUNGSTENDENZEN

Zusammenfassung

Bei der Erforschung der einzelnen Ethnose und der ethnischen Prozesse ist es erforderlich, die Familie, ihre Entwicklung, die materiellen Verhältnisse, in denen sie lebt, ihre Funktionen, die Beziehungen zwischen den einzelnen Familien, Geschlechtern und Generationen eingehend zu analysieren. Bei der Erforschung der Familie als der kleinsten Zelle der Gesellschaft kommen wir zu neuen Erkenntnissen über die Makrostrukturen, d. h. durch die Analyse der inneren Zusammenhänge und Beziehungen in der Zigeunerfamilie gelangen wir zu neuen Angaben über die gesamte Gemeinschaft — über die Zigeunergruppe.

Die vorliegende Studie bezieht sich auf das Leben zweier Gruppen walachischer Zigeuner, der Lowaren und der Bougešten. Die Autorin teilte das Leben dieser Zigeunergruppen in vier Epochen ein:

1. Die Zeit des aktiven Nomadisierens — bis zum ersten Weltkrieg. Damals war die Art des Erwerbens des Lebensunterhaltes produktiv und gewährleistete das Fungieren der traditionellen Normen des Zusammenlebens. Die überwiegende Form des Familienlebens war der matriarchalische Stamm.

2. Die Zeit der Krise der nomadischen Lebensweise — vom Ende des ersten Weltkriegs bis zum J. 1958. Die Art des Erwerbs des Lebensunterhaltes hört auf produktiv zu sein. Die Frau ist die Ernährerin ihres Stammes, den Lebensunterhalt erwirbt sie durch Wahrsagen und kleine Diebstähle. Die Elemente der matriarchalischen Stammesorganisation treten allmählich in den Hintergrund. Es setzt sich das patriarchalische Modell der Familie durch. Anstelle des Stammes wird die nomadische Gruppe zur grundlegenden Wirtschaftseinheit. Die Stammesexogamie

hört auf. Wir haben ein sehr eigenartiges Bild des Lebens der Zigeunerfamilie vor uns. Es verflechten sich in ihr typische Elemente völlig verschiedener Entwicklungsstufen und Kategorien: vor allem sind es Elemente der Stammesorganisation (ohne Exogamie), Elemente des Sippen-systems und Elemente, die für die protoegalitarische und zugleich auch für die patriarchalische Ehe typisch sind.

3. Die Zeit des Sedentarismus — die Zeit nach der definitiven Ansiedlung, d. h. nach dem J. 1958. In dieser Epoche trat eine völlige Veränderung in der Lebensweise ein — die Zigeunergruppen siedelten sich an. Die wichtigste Veränderung äußerte sich beim Erwerb des Lebensunterhaltes. Der Zwischenhandel mit Pferden hörte völlig auf (in manchen Orten ersetzte ihn der Zwischenhandel mit Federn oder der illegale Handel). Das Wahrsagen und die Diebstähle blieben nur als ergänzende gelegentliche Beschäftigungen bestehen. Der Mann wird zum Ernährer der Familie, zu ihrem Haupt. Das patriarchalische Familienmodell setzt sich endgültig durch, man beginnt dieses Modell für das Ideal zu halten. Die Frau bleibt im Haushalt eingeschlossen, ihre Kontakte mit der Makrosozietät werden auf ein Minimum eingeschränkt. Sie wird zu einer konservativen Hüterin der Tradition. Eine Besonderheit im Zigeunerleben ist, daß gerade diese Epoche in den Zigeunergruppen für traditionell gehalten wird, ihre Verhaltensmuster werden zur Norm. Infolge der Veränderungen in der ökonomischen und sozialen Lage der Familien der Lowaren und Bougešten sowie infolge ihrer dauernden Ansiedlung entstehen im Familienleben der Zigeuner neue Konfliktsphären: zwischen Mann und Frau, zwischen Schwiegertochter und Schwiegermutter, zwischen

den einzelnen Generationen, der Widerspruch im Zusammenhang mit der doppelten Sozialisierung der Kinder.

4. Die Epoche der Gegenwart — die Zeit der Vorzeichen weiterer Veränderungen im Familienleben der walachischen Zigeuner, die allmähliche Durchsetzung des Modells des Familienlebens der Makrosozietät. Es vertiefen sich die Konflikte, die im vorangehenden Zeitraum aufgetaucht waren.

Aus dem gesammelten Material geht hervor, daß die Beständigkeit und Unveränderlichkeit des Familienlebens der Zigeuner eng mit der Gruppe verbunden ist; durch den Einfluß der Makrosphäre auf die Gruppe hängt auch der Grad des Zerfalls der Gruppe von ihr ab. Bei den jüngsten Gliedern der erwachsenen Generation in den untersuchten Gruppen entsteht unter dem Einfluß der gesamtgesellschaftlichen Sozialisierung ein spontaner, jedoch unterdrückter Protest gegen

die unadäquatesten Überlebensweisen der früheren Lebensweise im Vergleich zur Gegenwart. Allem Anschein nach könnten bei einer zweckmäßigen und zartfühlenden Unterstützung dieser Tendenzen die wünschenswerten ethnosozialen Prozesse beschleunigt werden. Die Veränderungen in der Stellung und in den Beziehungen zwischen Mann und Frau sowie in den Beziehungen zwischen den Generationen und bei der Erziehung der Kinder haben einen katalysierenden Einfluß auf den Verlauf der ethnosozialen Prozesse, sie zerstören die Geschlossenheit der Gruppe, sie schwächen die Mechanismen des Zusammenlebens in der Gruppe und bringen dadurch das Modell der Zigeunerfamilie jenem Modell näher, das sich bei der umliegenden Bevölkerung durchgesetzt hat. Die geschilderten Phänomene haben allem Anschein nach den Charakter von Entwicklungsgesetzen.

Slovenský národopis

Časopis Národopisného ústavu Slovenskej
akadémie vied

Ročník 34, 1986, číslo 4

Vychádza štyri razy do roka
Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej
akadémie vied

Hlavná redaktorka
Čl. kor. SAV BOŽENA FILOVÁ

Výkonná redaktorka
PhDr. ZORA VANOVIČOVÁ

Typografia: *Eva Kovačevićová*

Redakčná rada: PhDr. Ján Botík, CSc.,
PhDr. Soňa Burlasová, CSc., doc. PhDr.
Václav Frolec, CSc., PhDr. Viera Gašparí-
ková, CSc., doc. PhDr. Emília Horváthová,
CSc., PhDr. Soňa Kovačevićová, CSc.,
PhDr. Igor Krištek, CSc., PhDr. Milan Leš-
čák, CSc., doc. PhDr. Ján Michálek, CSc.,
PhDr. Ján Mjartan, DrSc., doc. PhDr. Šte-
fan Mruškovič, CSc., PhDr. Viera Nosá-
lová, CSc., prof. Antonín Robek, DrSc.,
PhDr. Viera Urbancová, CSc.

Redakcia: 813 64 Bratislava, Klemensova 19
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národné-
ho povstania, n. p., Martin

Registr. zn. F 7091

Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné pred-
platné Kčs 80,—

Rozširuje, objednávky a predplatné prijí-
ma PNS — UED, Bratislava, ale aj každá
pošta a doručovateľ. Objednávky do za-
hraničia vybavuje PNS — Ústredná expe-
dícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6,
884 19 Bratislava.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej aka-
adémie vied, 1986.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Института этнографии Словацкой
Академии Наук

Год издания 34, 1986 № 4

Издается четыре раза в год

«ВЕДА», издательство Словацкой Академии
Наук

Редакторы Д-р Боžена Филова и Д-р Зора
Вановичова

Адрес редакции: 813 64 Братислава, Клемен-
сова 19

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift des Ethnographischen Institutes
der Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Jahrgang 34, 1986, Nr. 4. Erscheint vier-
mal im Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der
Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Redakteure PhDr. Božena Filová und
PhDr. Zora Vanovičová

Redaktion: 813 64 Bratislava, Klemenso-
va 19

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Ethnographic Institute of
the Slovak Academy of Sciences

Volume 34, 1986, No. 4

Published quarterly by VEDA, the Pub-
lishing House of the Slovak Academy of
Sciences

Managing Editors PhDr. Božena Filová
and PhDr. Zora Vanovičová

Editor: 813 64 Bratislava, Klemensova 19
L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnographie de
l'Académie slovaque des sciences

Année 34, 1986, No. 4

Paraît quatre fois par an, Editions de VE-
DA, maison d'édition de l'Académie slova-
que des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et
PhDr. Zora Vanovičová

Rédaction: 813 64 Bratislava, Klemensova
19

Distributed in the socialist countries by
SLOVART Ltd., Leningradská 11, Brati-
slava, Czechoslovakia, Distributed in West
Germany and West Berlin by KUBON
UND SAGNER, D-8000 München 34, Post-
fach 68, Bundesrepublik Deutschland. For
all other countries, distribution rights are
held by JOHN BENJAMINS, B. V., Peri-
odical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Am-
sterdam HOLLAND

Index 49616